

Srpska srednjovekovna umetnost

Umetnost krajem XII i početkom XIII veka

Doba:

vladavina velikog župana Stefana
Nemanje (1166-1196, +1199)

prve decenije vlade Stefana Nemanjića u
činu velikog župana (1196-1217)

Stefan Nemanja, veliki župan (1166-1196, +1199)

Politika između Istoka i Zapada

Zavida- četiri sina- Tihomir, Stracimir, Miroslav i Nemanja

Stalni sukobi Vizantije i Ugarske

Sukob među Zavidinim sinovima- Nemanju su braća svrgla i zatvorila, ali je on uspeo da se oslobodi, svrgne najstarijeg Tihomira, zauzme njegovo mesto i odbrani se od braće kojima je pomagao vizantijski car Manojlo I Komnin (1143-1180) odlučujuća bitka sa bratom Tihomirom i Vizantincima dogodila se kod Pantina na Kosovu (1168)

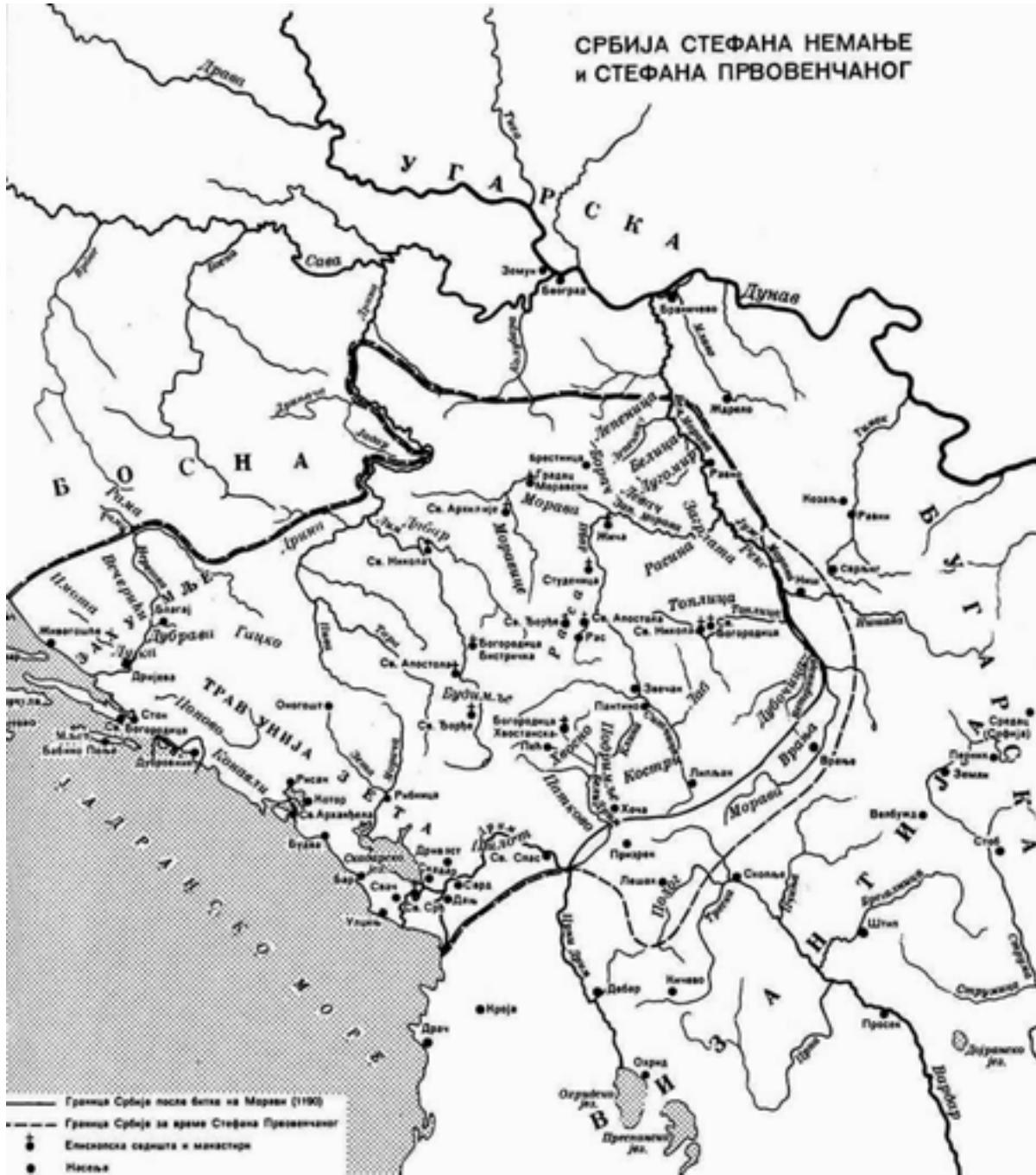
Nemanja je saveznike potražio u Veneciji i Rimsko- nemačkom carstvu Fridriha I Barbarose

Nesrećnim sticajem okolnosti 1172. ostao je usamljen i bio prisiljen da se pokori caru, koji ga je odveo u Carigrad, ali i vratio na srpski presto, pa je Nemanja do kraja carevog života ostao lojalan

Kasnije se (za vlade Aleksija II i Andronika I), priključio ugarskom kralju Beli III u pohodima protiv Vizantije

Drugo ratno poprište, na zapadu, poverio je najstarijem sinu Vukanu

СРБИЈА СТЕФАНА НЕМАЊЕ
и СТЕФАНА ПРВОВЕНЧАНОГ

Država u doba
Stefana
Nemanje i
Stefana
Nemanjića

Približavanje Vizantiji

Vizantija je tokom osamdesetih godina XII veka zapadala u sve veće teškoće i unutrašnje sukobe, a odnosi sa Srbijom ostali su u tradicionalnim okvirima

Nemanja se za vlade Aleksija II (1180-1183) i Andronika I (1183-1185), priključio ugarskom kralju Beli III (1172-1196) u pohodima protiv Vizantije 1183. u pravcu Niša i Sofije

Vizantijski i srpski dvor postali su bliži kada je Isaka II Andjela (1185-1195) zbacio brat Aleksije III (1195-1203), tast drugorođenog Nemanjinog sina Stefana, koji je poneo visoko zvanje sevastokratora

Prisna veza sa carskom porodicom Andjela uticala je na Stefanov položaj prilikom očevog povlačenja s prestola 1196.

Umetnička delatnost početkom vladavine Stefana Nemanje

Stefan Nemanja ujedinio je Rašku sa Zetom

Time su proširene granice države u kojoj se širila duhovna vlast dveju crkava, pod nadležnošću Ohridske arhiepiskopije za pravoslavne i Barske i Dubrovačke nadbiskupije za katolike

Nemanja započinje svoju ktitorsku delatnost u Toplici kod Kuršumlije, gde je prvo bitno bio okupljen njegov dvor

Najpre je obnovio ranovizantijski Bogorodičin hram zadržavši njen trikonhosni plan

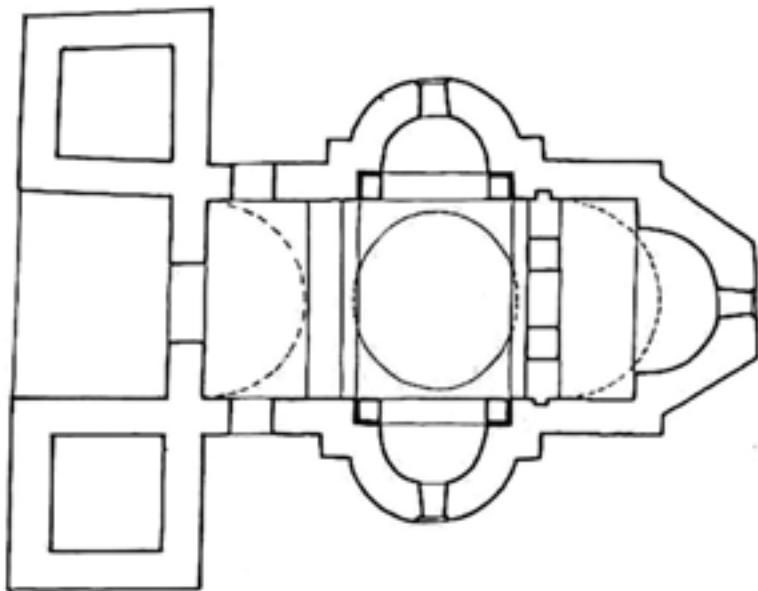
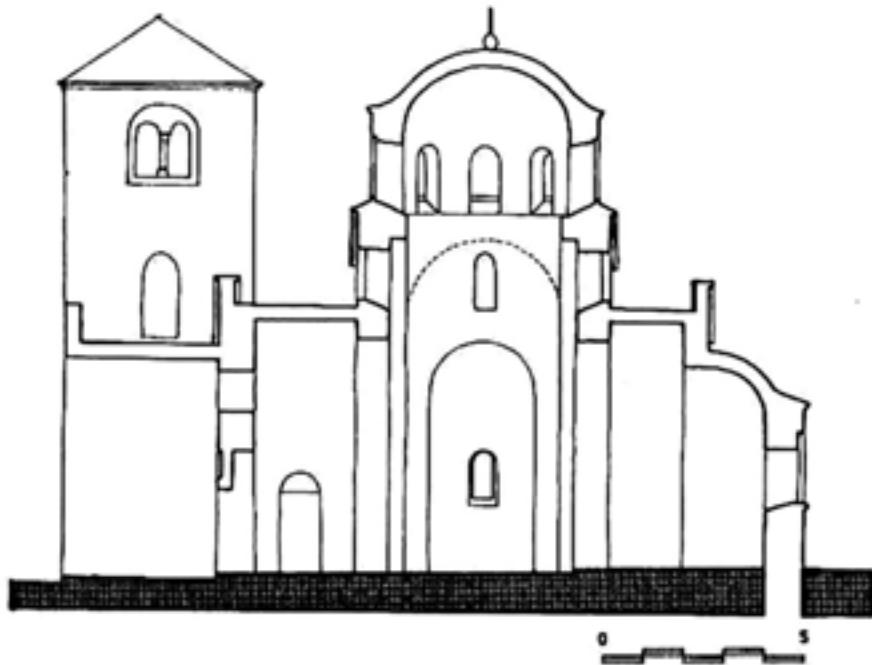
Potom je izgradio crkvu Sv. Nikole

Obe crkve su završene pre prelaska na velikožupanski presto u Ras oko 1166.

Kao župan u Toplici, pre početka gradnji, sastao se sa vizantijskim carem Manojlom I, uspostavio sa njim dobre odnose i time omogućio i umetničke veze

Crkva Sv. Nikole prvo je svedočanstvo o prihvatanju carigradskog obrasca crkve

Toplica,
Bogorodica,
pre 1166,
Presek i osnova

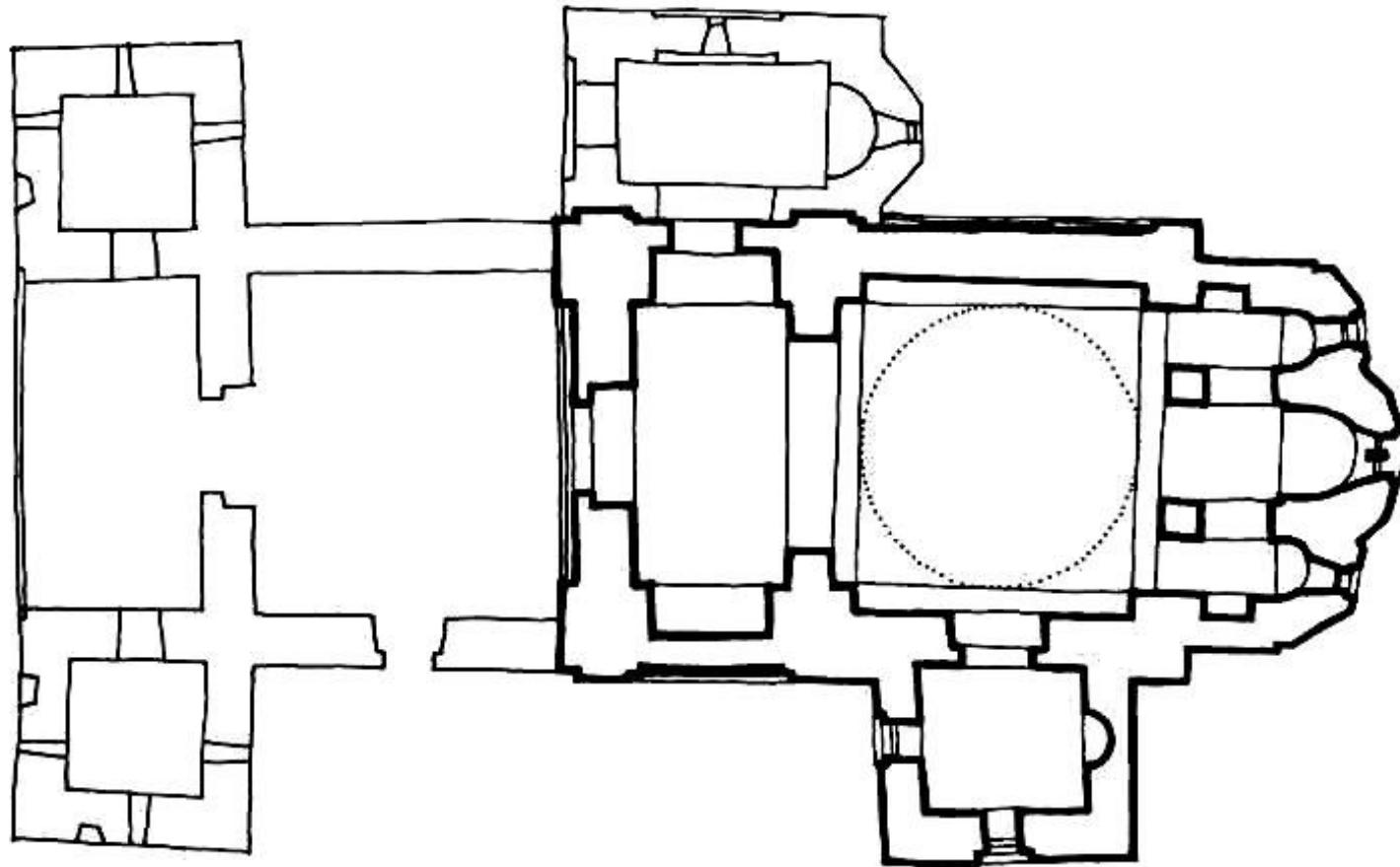
Toplica, Bogorodica, pre 1166, pogled ka istoku

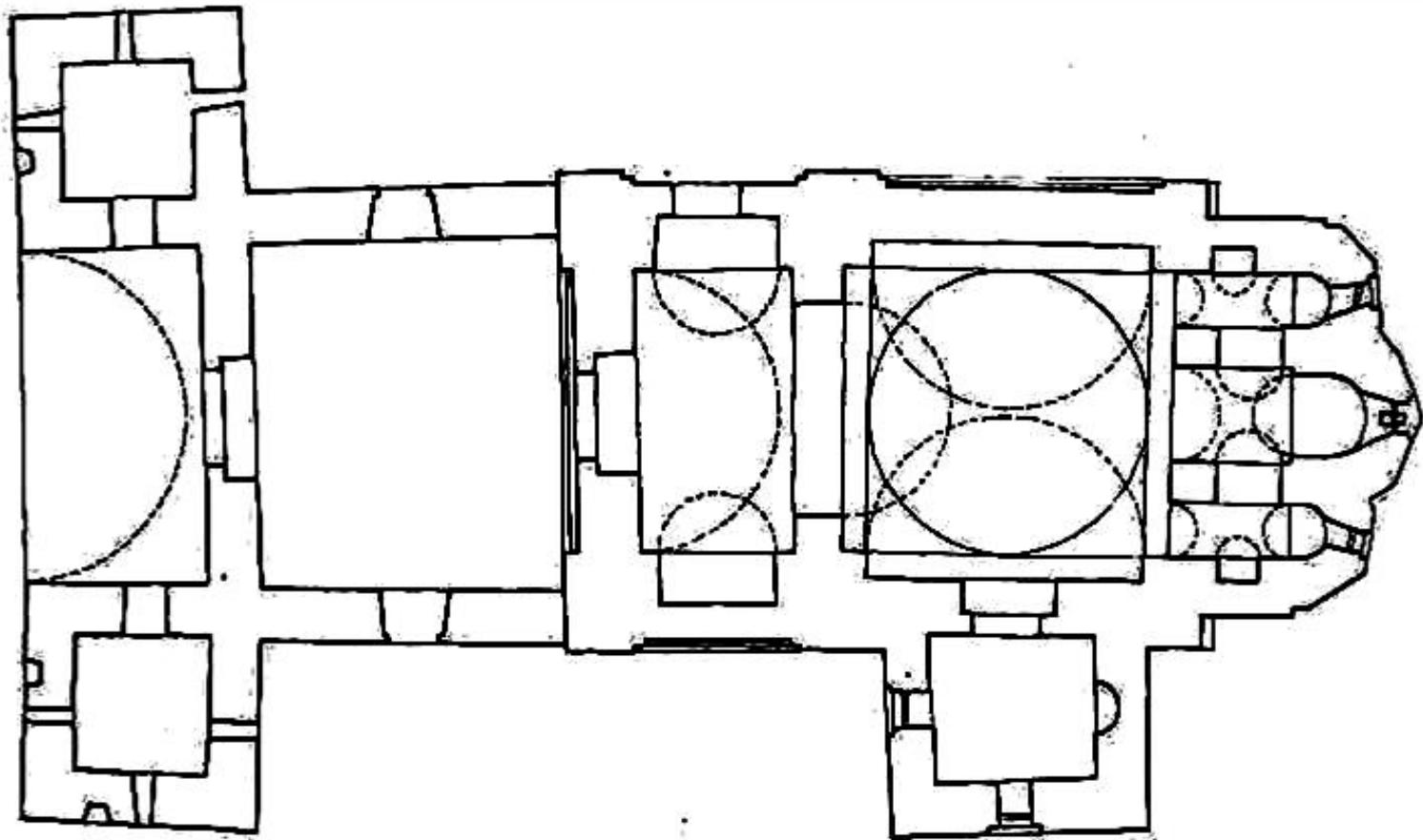
Toplica, Bogorodica, pre 1166, severozapad

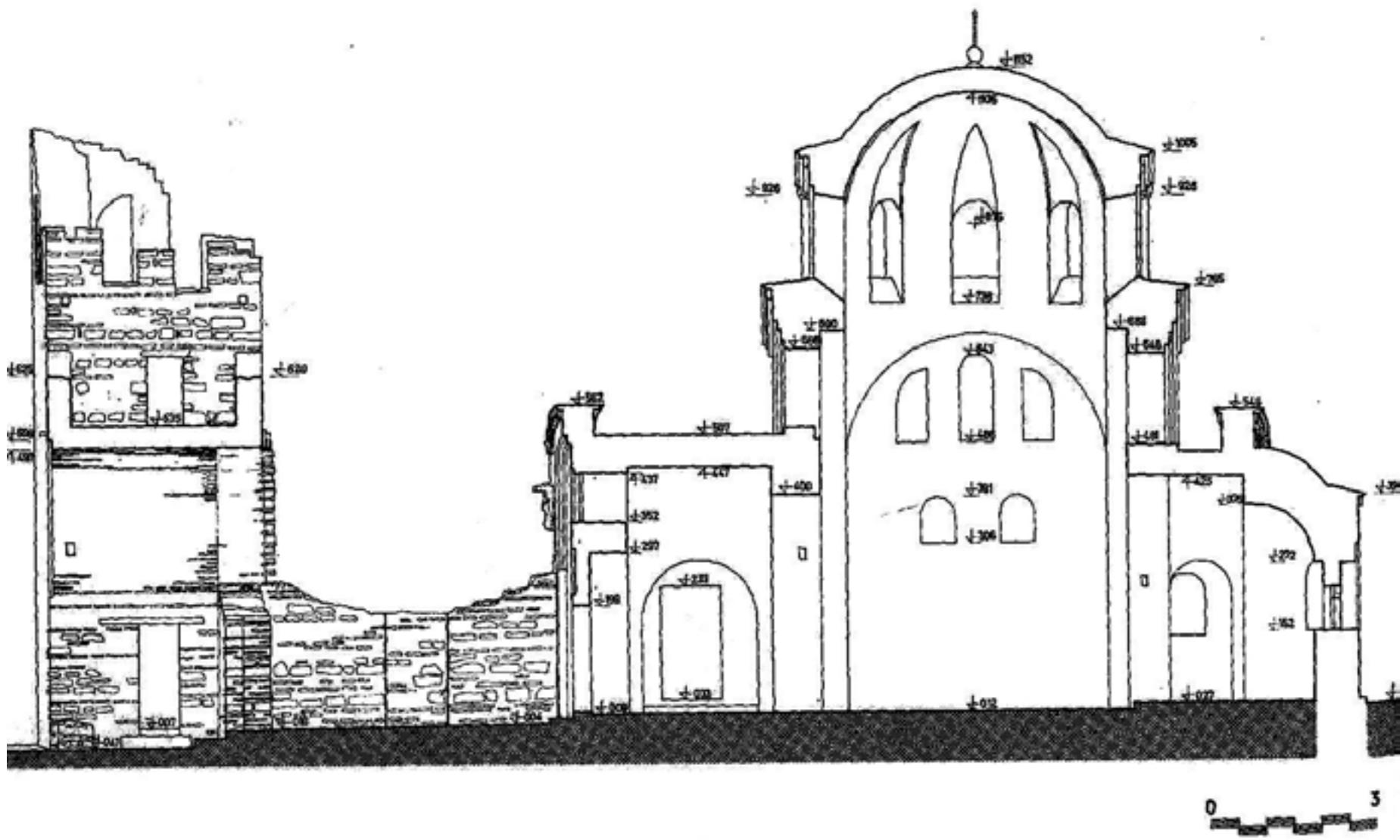
Toplica, Bogorodica, pre 1166, severozapad

Toplica, Sv. Nikola, pre 1166, osnova
(po ugledu na carigradska rešenja)

Toplica, Sv. Nikola, pre 1166, moguća prvobitna osnova
(bez severnog paraklisa uz zapadni travej)

Toplica, Sv. Nikola, pre 1166, presek

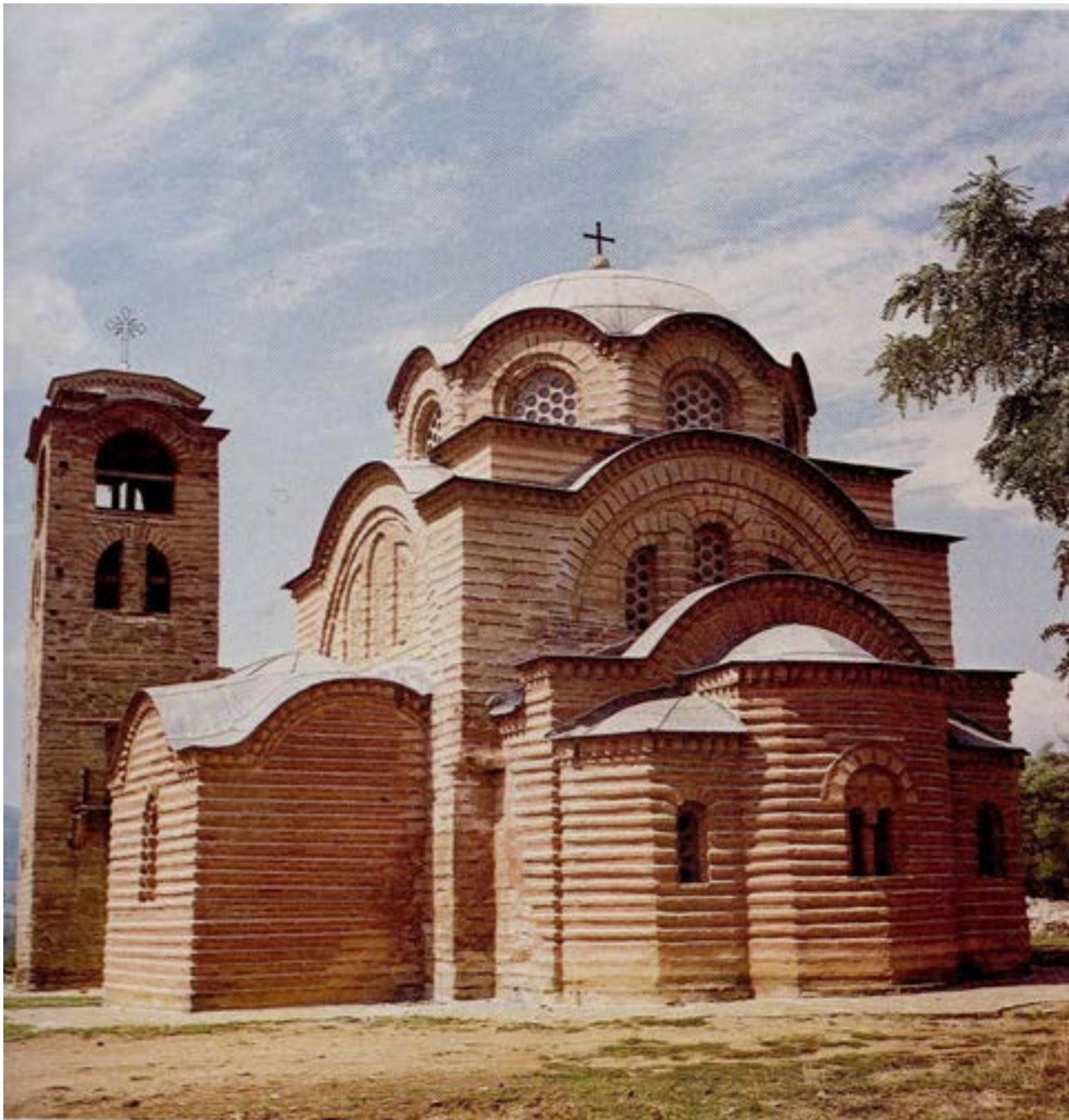

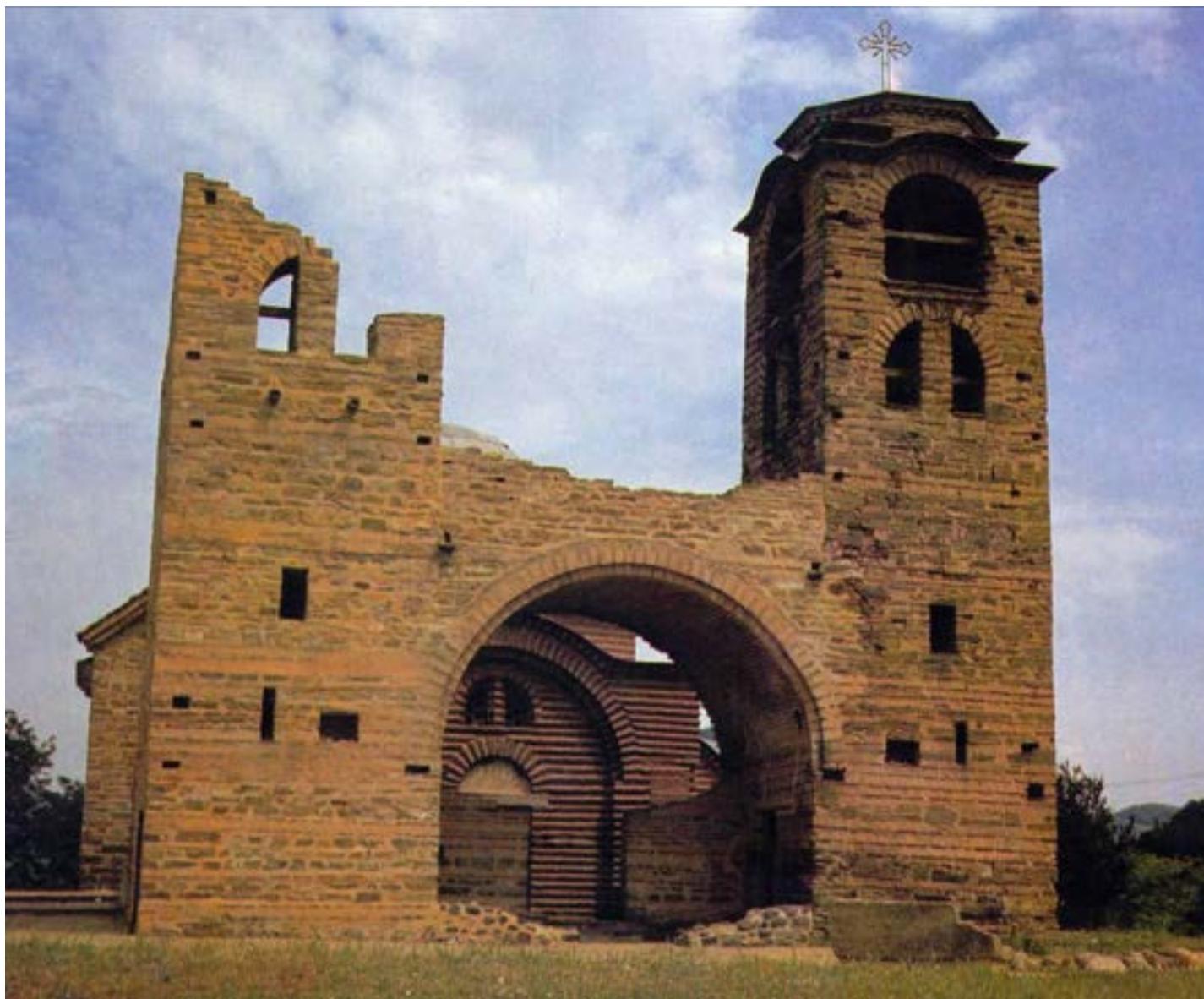
Toplica, Sv. Nikola, pre 1166, ranije stanje,
kameni temelji,
zidovi od opeke koje su u svakom drugom redu uvučene

Toplica, Sv. Nikola, pre 1166, ranije stanje

Toplica,
Sv. Nikola,
pre 1166,
sadašnje
stanje
(kupola na
kockastom
postolju)

Toplica, Sv. Nikola, pre 1166, sadašnje stanje

Toplica, Sv. Nikola, pre 1166, sadašnje stanje

Toplica,
Sv. Nikola,
pre 1166,
oltarski
prostor

Toplica, Sv. Nikola, pre 1166, kupola (kriškasta)

Đurđevi Stupovi kod Rasa i rađanje Raške arhitekture

Stefan Nemanjić u Žitiju Stefana Nemanje (pre 1216) upućuje na to da je hram podignut posle Nemanjine odlučujuće bitke sa bratom Tihomirom i Vizantincima kod Pantina na Kosovu (1168)

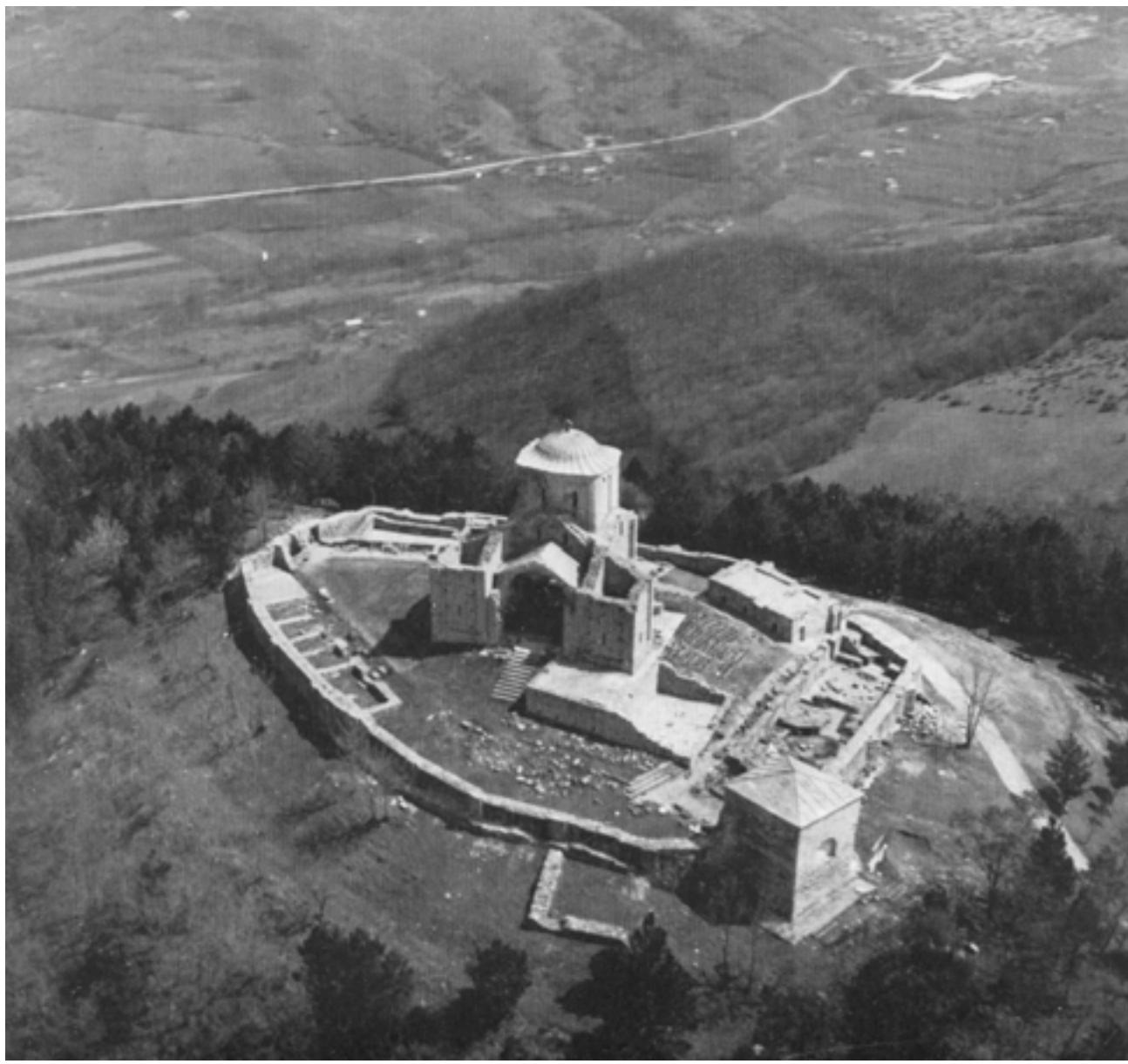
Nemanja je iz zahvalnosti što se izbavio iz tamnice i zbog pobeđe kod Pantina preuzeo da podigne crkvu Sv. Đorđa, a natpis uklesan iznad portala navodi 1170/71. godinu

Na arhitekturi crkve uočava se rad zapadnjačkih majstora, a razlog su svakako bili zategnuti odnosi sa Vizantijom

Građevina poseduje većinu osnovnih oblika koji odlikuju rašku arhitekturu (jednobrodni naos, trodelni oltarski prostor, bočne prostore (u ovom slučaju vestibile) uz srednji travej, kao i kule uz zapadni travej)

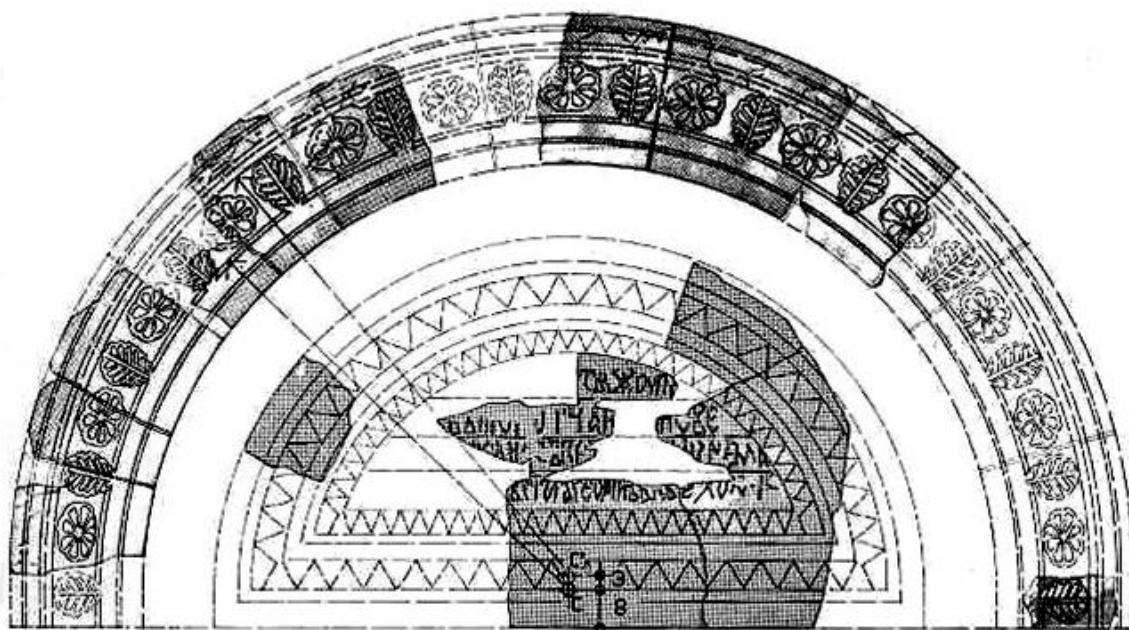
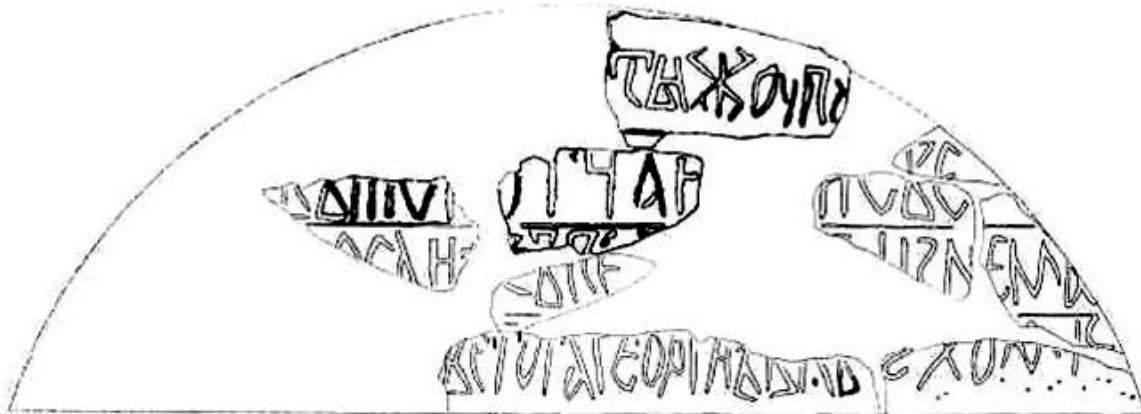
U slikarstvu, nastalom oko 1175. i danas veoma oštećenom, oseća se jasan uticaj vizantijskog izraza karakterističnog za epohu Komina (treba podsetiti da je Nemanja 1172. bio prisiljen da se pokori caru koji ga je odveo u Carigrad i da su do careve smrti oni ostali u dobrom odnosima)

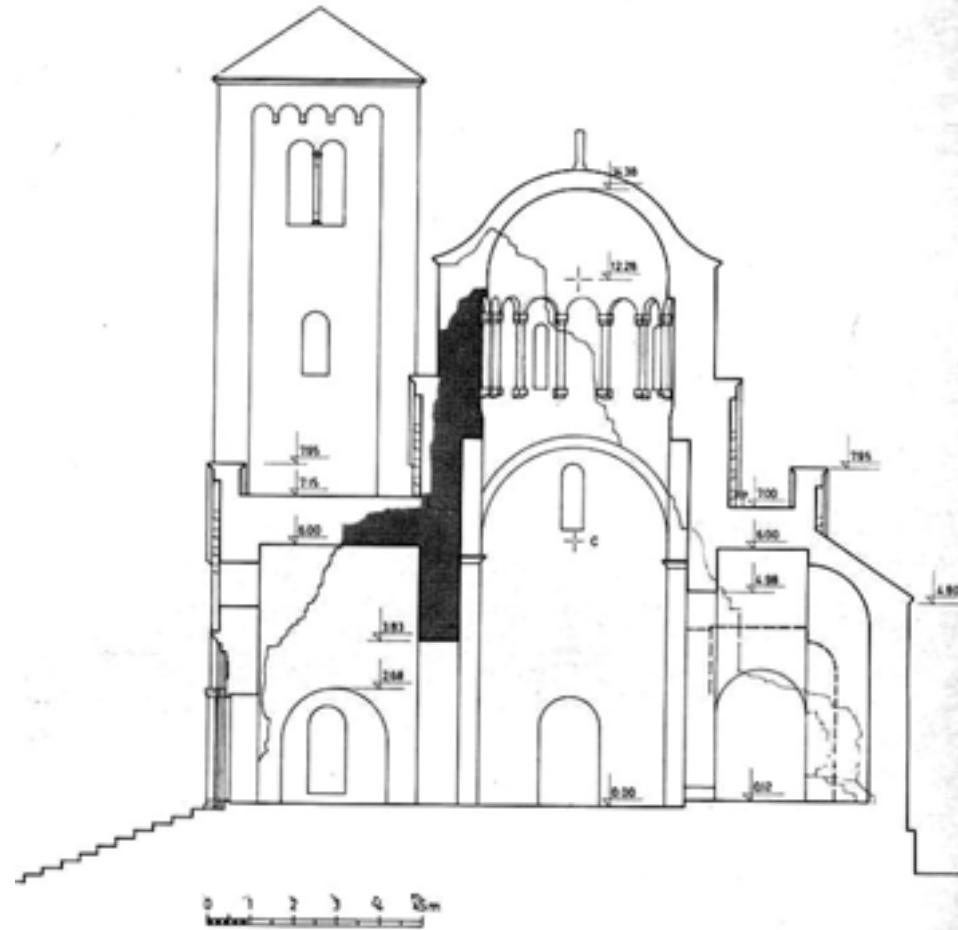
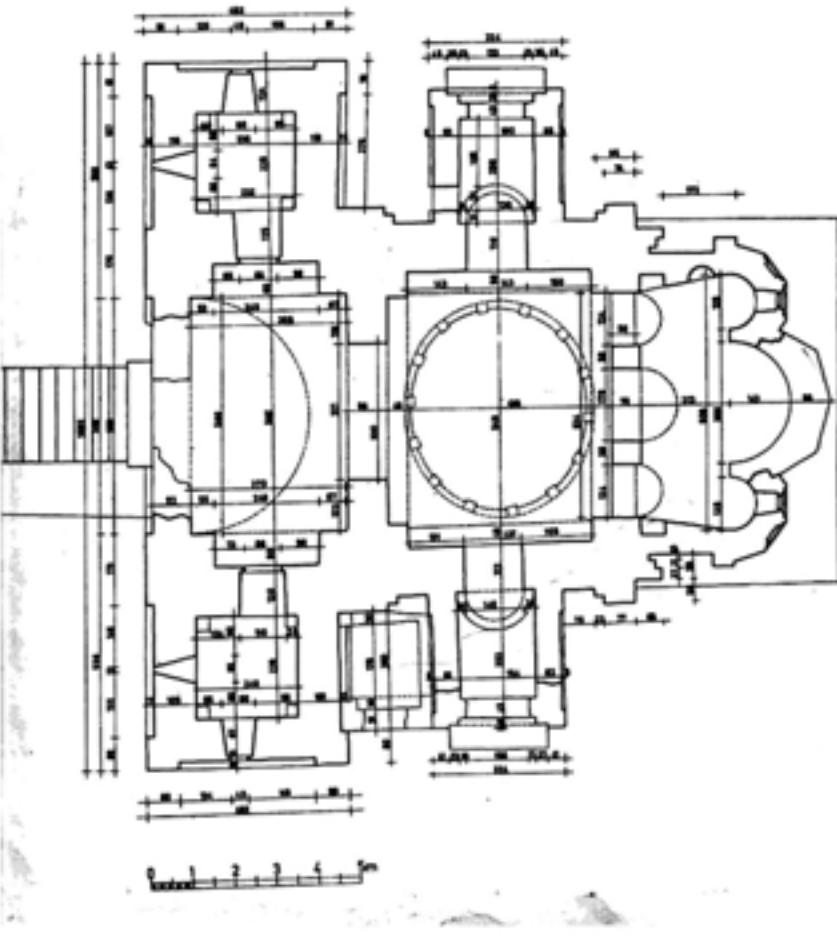
Jedinstvena osobenost slikanog programa u ovoj crkvi jeste jasan arhitektonski ili slikani okvir oko svake freske, dok celinu programa, zbog velike oštećenosti fresaka, nije moguće ustanoviti, jedino se uočava da je sledio običaje epohе Komina

Ras, Đurđevi Stupovi, 1170/71, manastirski kompleks

Ras,
Đurđevi Stupovi,
natpis na luneti
portala sa
godinom
1170/71.

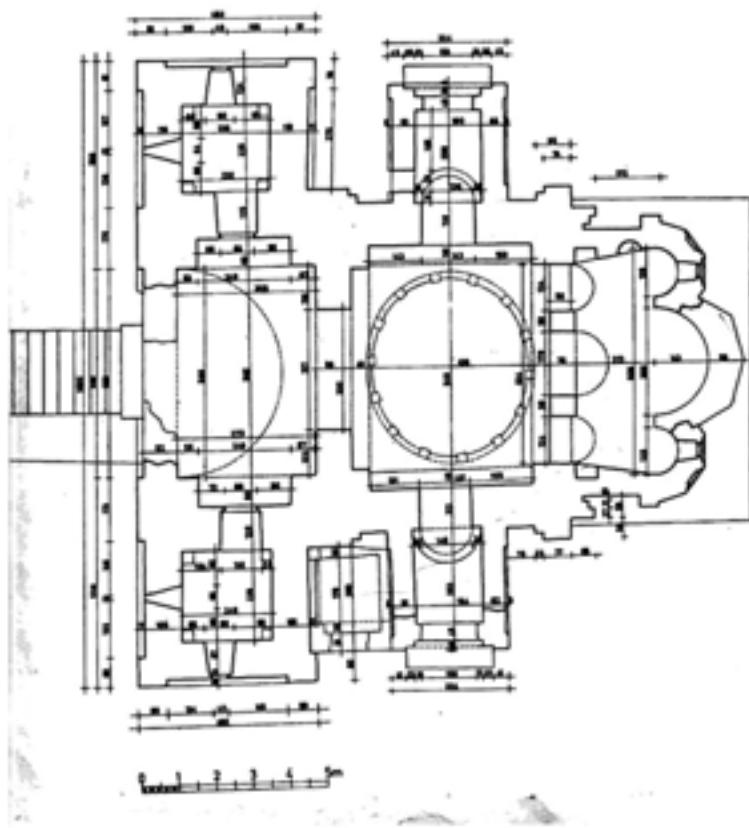
Ras, Đurđevi Stupovi, 1170/71, osnova i presek
(stlp- kula na staroslovenskom)

Ras,
Đurđevi Stupovi,
1170/71,
ranije stanje

Ras, Đurđevi Stupovi, 1170/71, današnje stanje

Ras,
Đurđevi Stupovi,
1170/71,
kupola
(kupola eliptične osnove nije
uobičajena)

Ras,
Đurđevi Stupovi,
1170/71,
kupola,
Tambur sa
prislonjenim
kolonetama koje
počivaju na
konzolama
(neuobičajeno)

Ras,
Đurđevi Stupovi,
slikarstvo,
oko 1175,
kupola i gornje
zone zidova,
ranije stanje

Ras, Đurđevi Stupovi, slikarstvo, oko 1175, pandantif

Ras, Đurđevi Stupovi, slikarstvo, oko 1175, scena, detalj
(jednostavne i sažete kompozicije kakve su uobičajene u doba Komnina)

Ras, Đurđevi
Stupovi,
slikarstvo,
oko 1175,
lik u
medaljonu

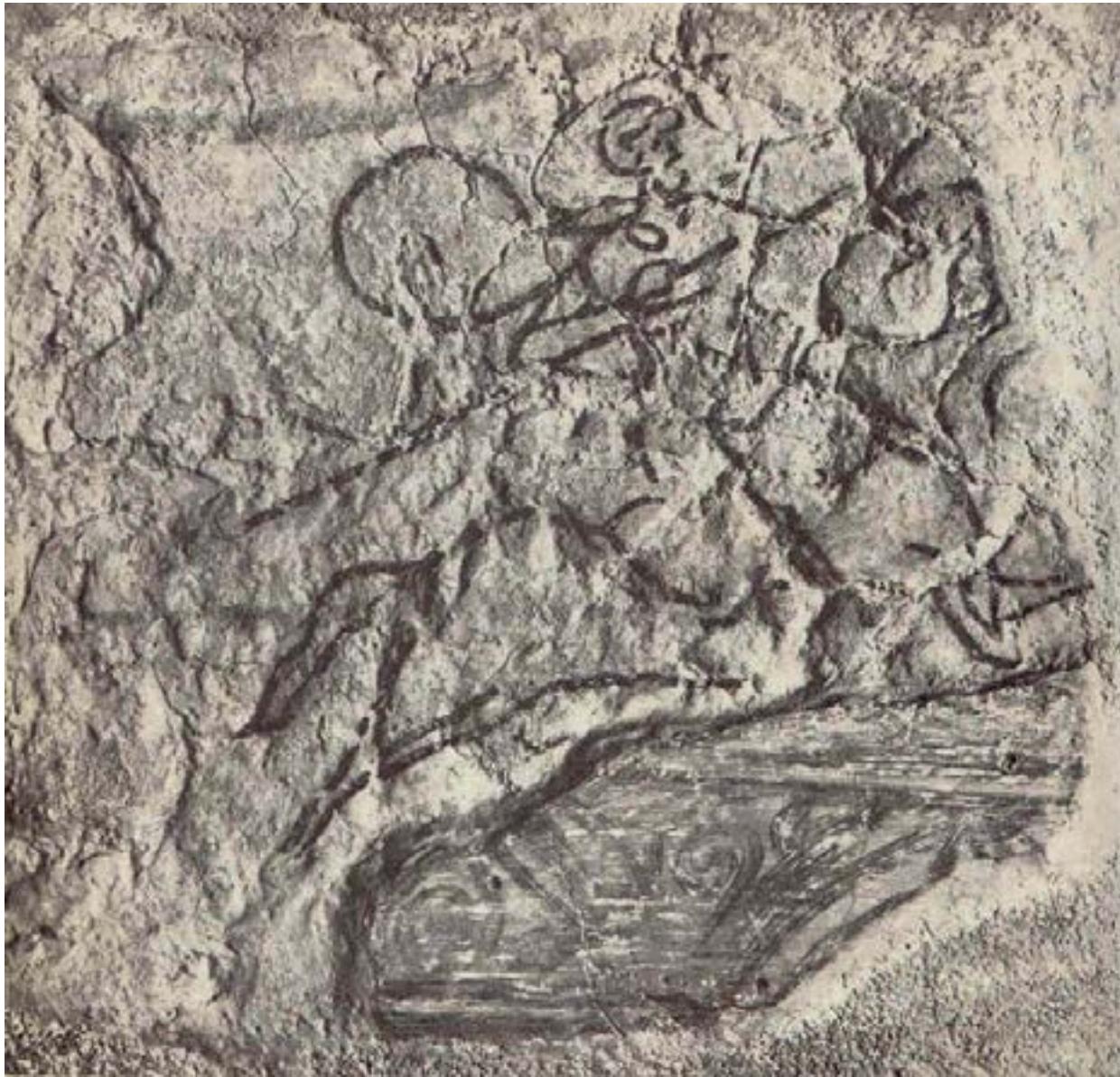

Ras, Đurđevi Stupovi,
Slikarstvo, oko 1175,
lik svetitelja (linearizam u
obradi inkarnata i
draperije)

Ras,
Đurđevi Stupovi,
slikarstvo,
oko 1175,
današnje stanje

Ras, Đurđevi Stupovi, slikarstvo, priprata, oko 1175(?), skica

Studenica, Bogorodičina crkva, arhitektura

Zadužbina velikog župana Stefana Nemanje, manastirska i grobna crkva posvećena Bogorodici Evergetidi (Blagodelnjici)

Crkva izgrađena tokom osamdesetih godina XII veka, verovatno nakon 1183, kada se Nemanja priključio ugarskom kralju Beli III u pohodima protiv Vizantije (prema novim istraživanjima početkom devedesetih godina XII veka)

Crkvu su podigli graditelji sa Zapada

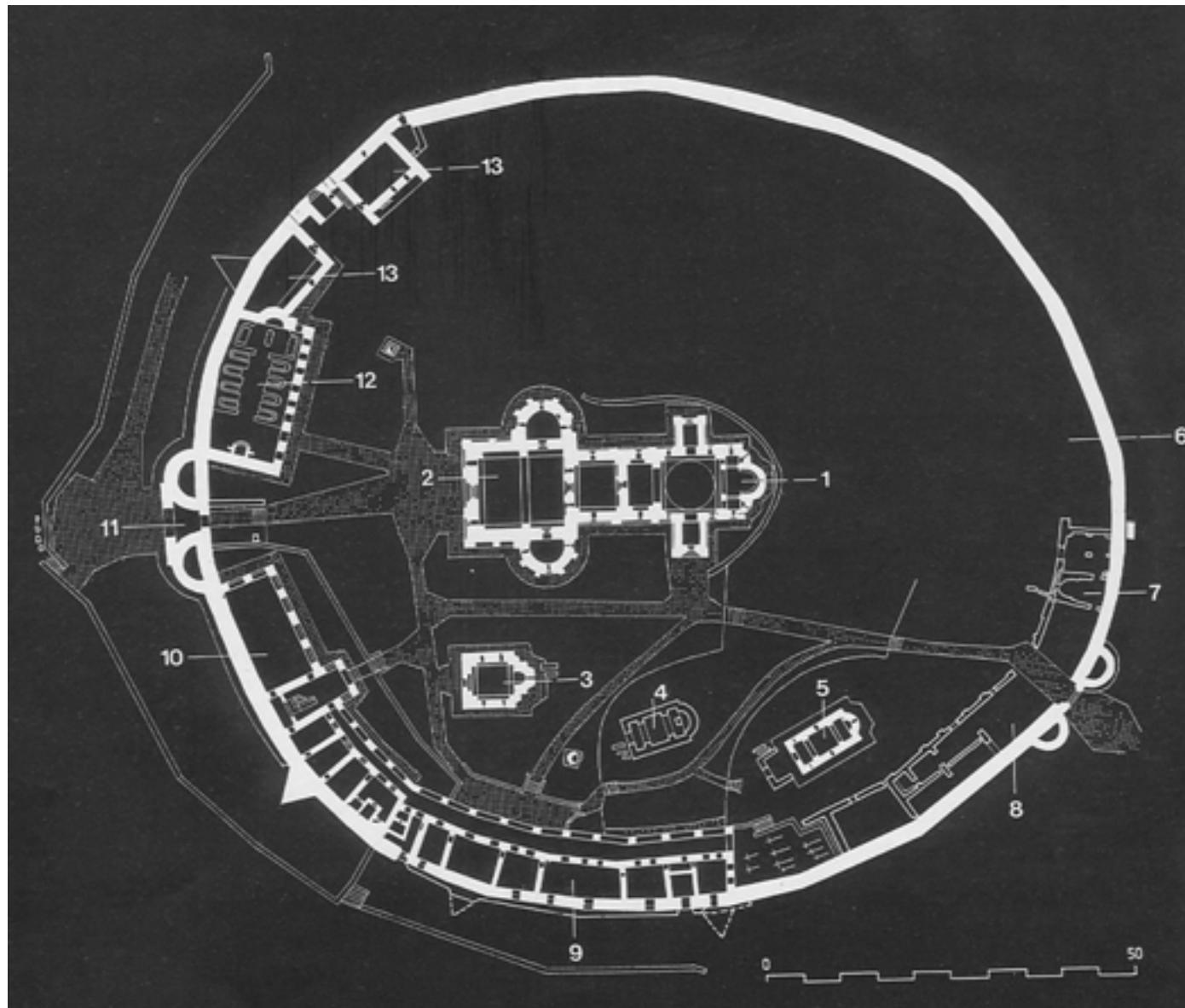
Građevina nosi mnoge elemete koji se nalaze u crkvama Sv. Nikole u Toplici i Sv. Đorđa u Rasu, ali najbližeg srodnika ima u benediktinskoj crkvi Sv. Marije na Mljetu, koja je verovatno brigom Stefana Nemanjića (koji joj je tokom treće decenije XIII dodelio imanja) bila posvećena Bogorodici Evergetidi

Građevina poseduje osnovne oblike koji odlikuju rašku arhitekturu (jednobrodni naos, trodelni oltarski prostor, kupolu (kriškastu i na kockastom postolju kao u Sv. Nikoli), bočne vestibile uz srednji travej (kao u Đurđevim Stupovima), pripratu koja ima blago preolomljene lukove

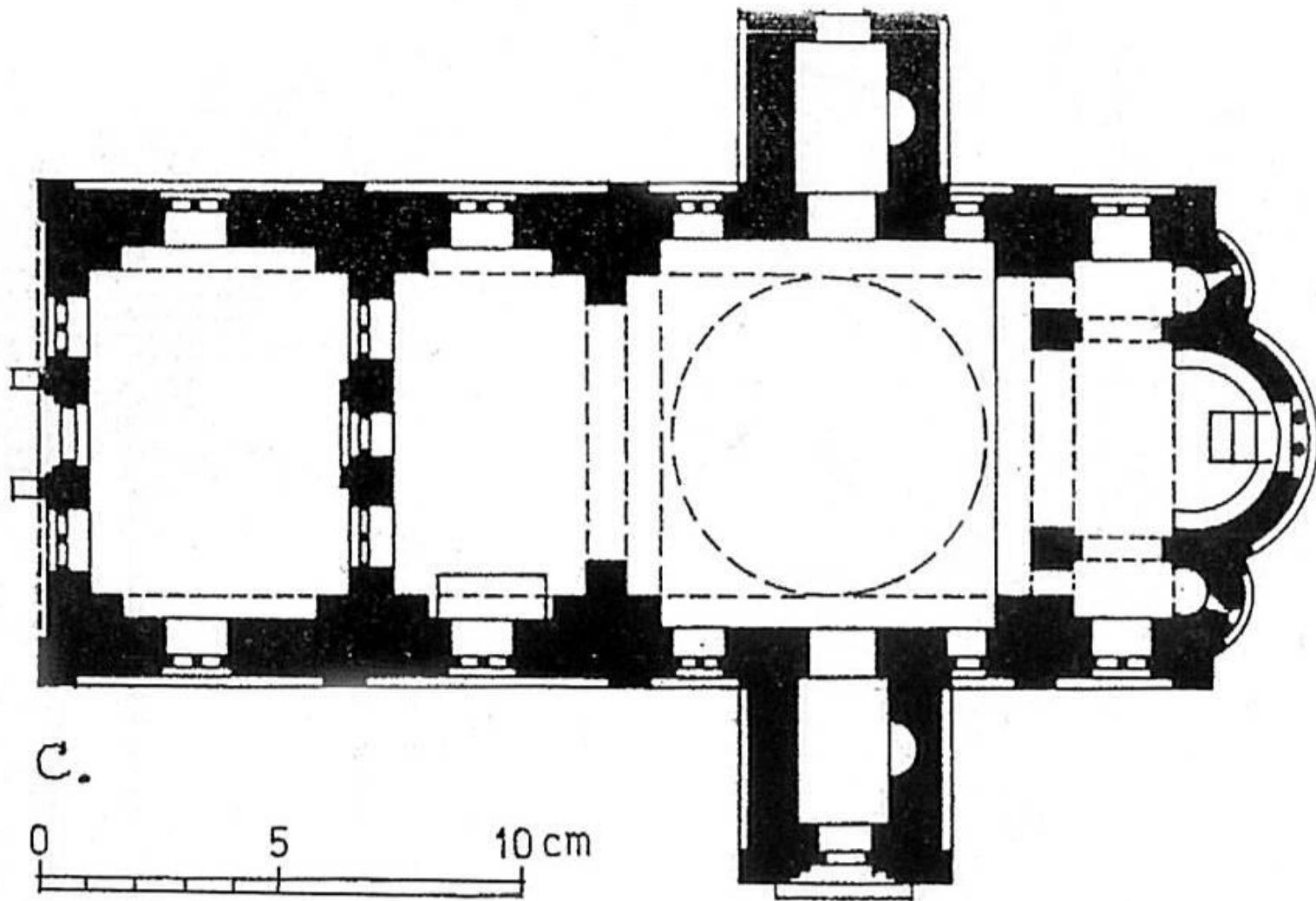
Fasade su oplaćene mermerom, rađene i ukrašene u romaničkom duhu, a kupola je obojena u crveno

Studenica,
manastirski
kompleks,
posle 1183.

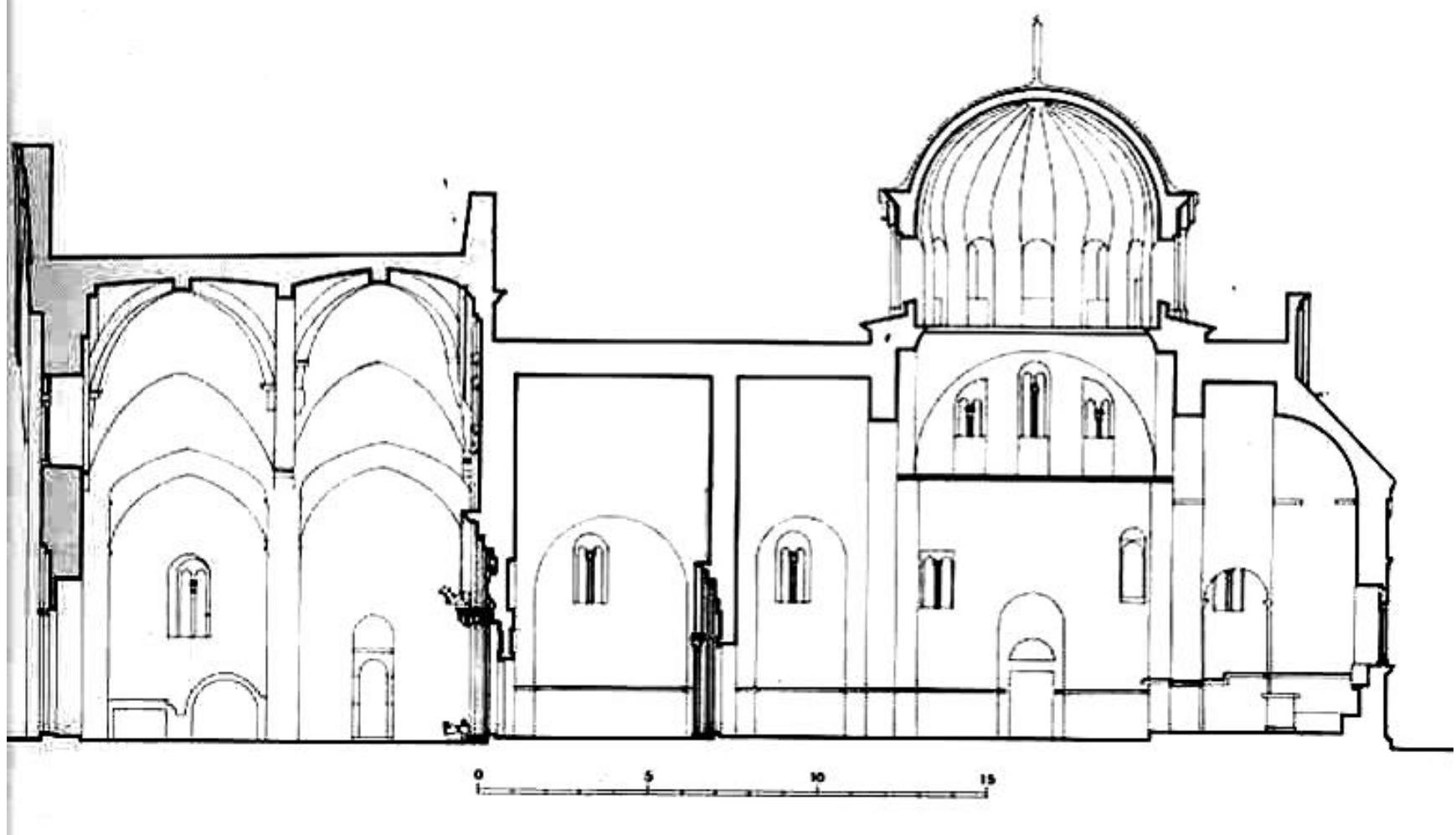

Studenica, manastirski kompleks, osnova

Studenica, Bogorodičina crkva, posle 1183, osnova
(Nemanjin grob u jugozapadnom uglu naosa)

Studenica, Bogorodičina crkva, posle 1183, presek
(spoljna priprata naknadno sagrađena)

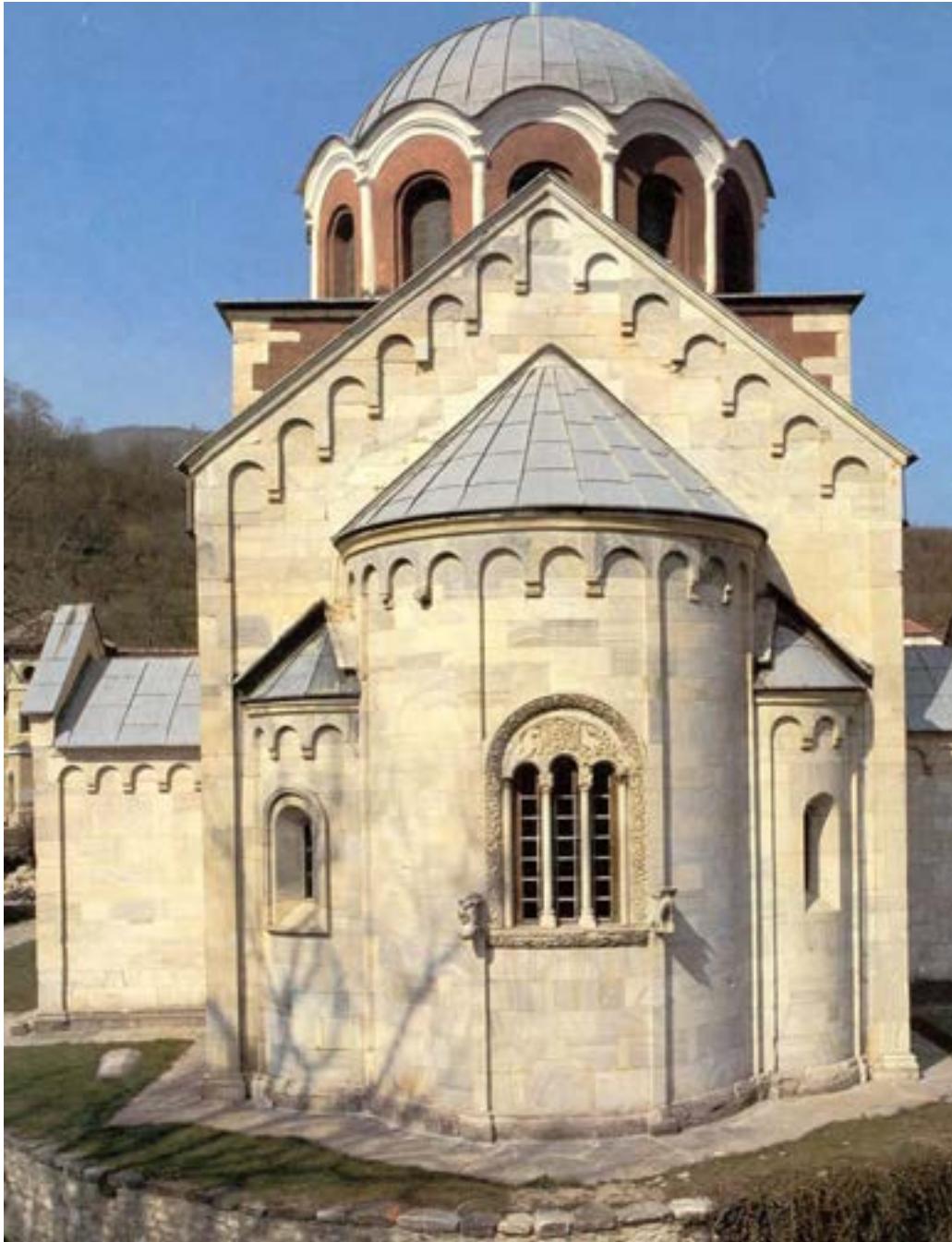

Studenica, Bogorodičina crkva, posle 1183, jugoistok

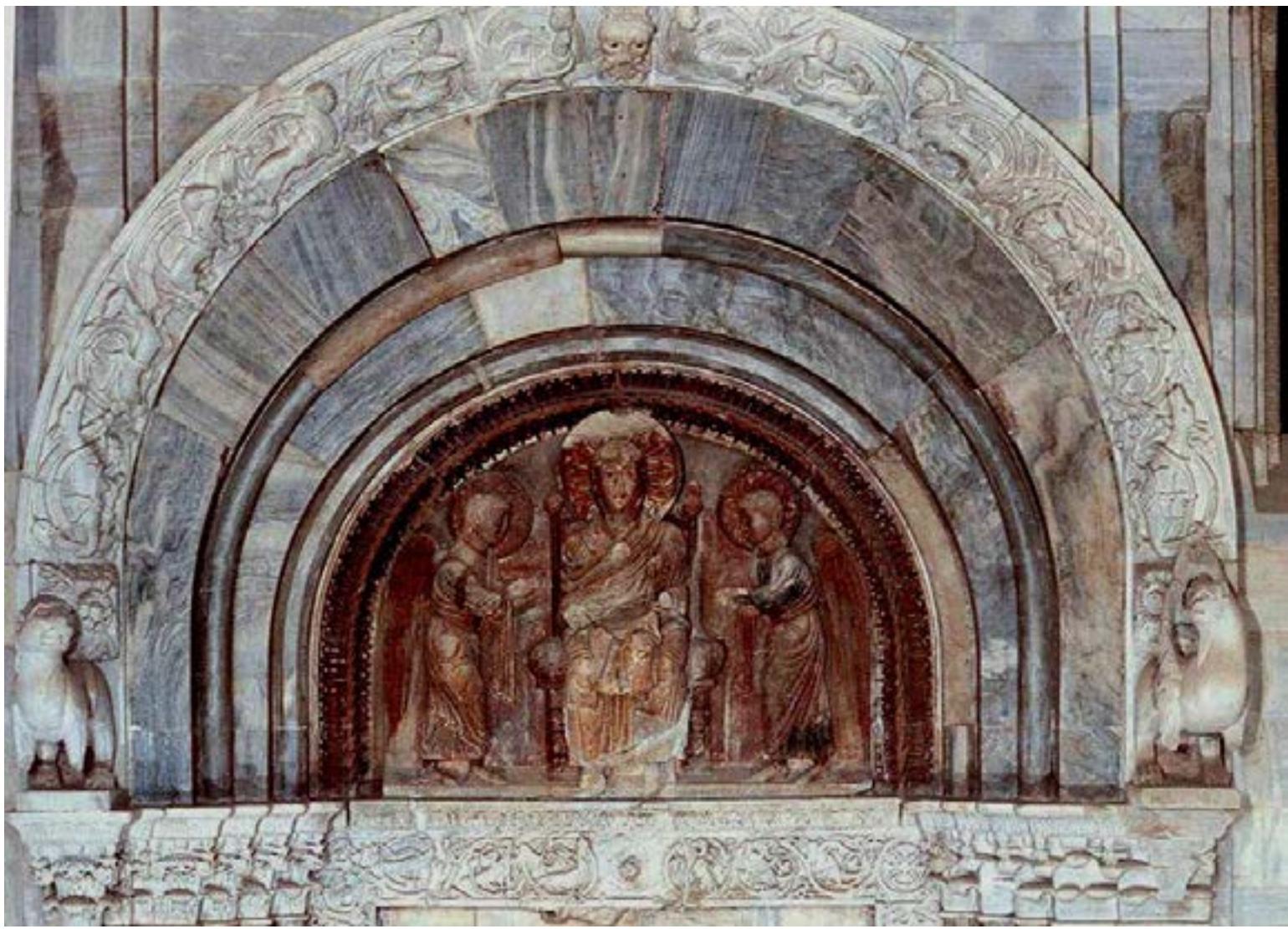
Studenica, Bogorodičina crkva, posle 1183, južna fasada

Studenica,
Bogorodičina
crkva,
posle 1183,
istočna fasada

Studenica,
Bogorodičina crkva,
posle 1183,
zapadni portal
(u luneti Bogorodica
sa Hristom i dva
anđela)
(na lavovima počivali
su bočni stubovi
na koje su se
oslanjali grifoni)

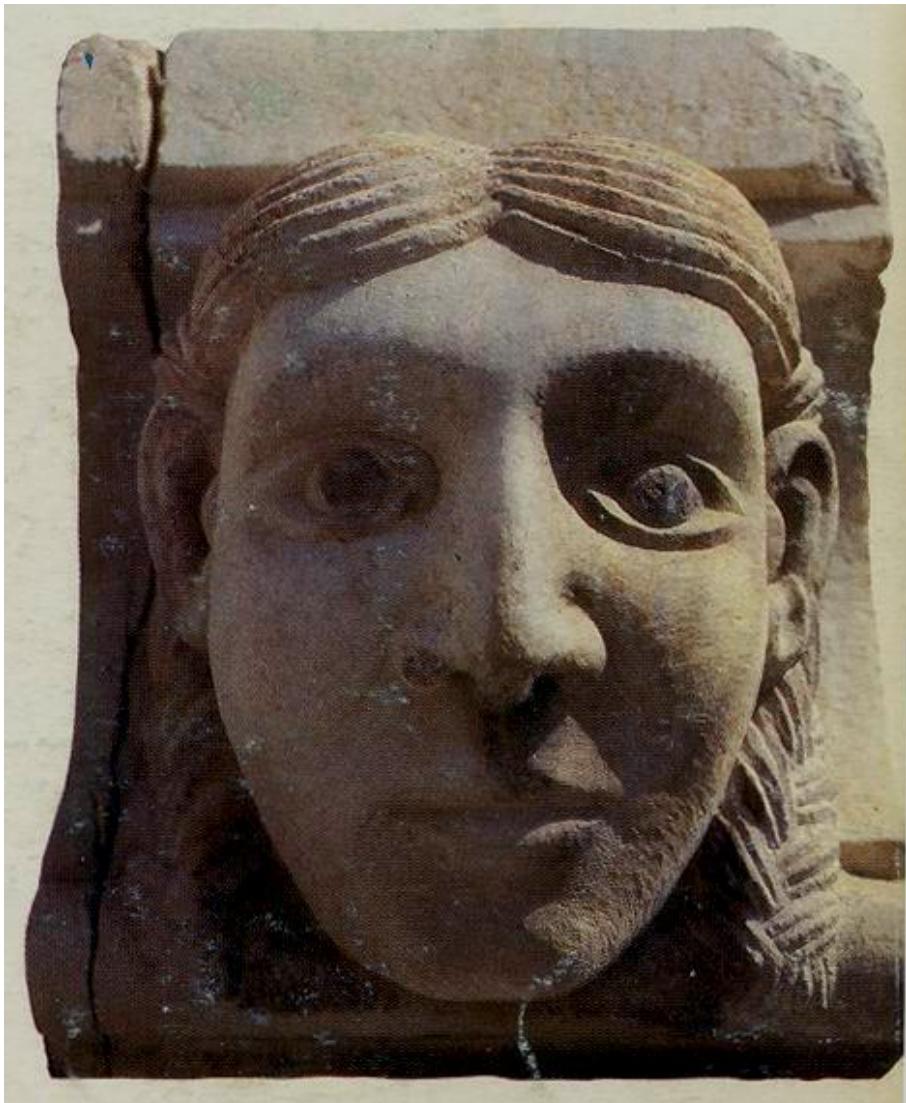
Studenica, Bogorodičina crkva, posle 1183,
zapadni portal, Bogorodica sa Hristom i dva anđela u luneti i grifoni

Studenica,
Bogorodičina
crkva,
posle 1183,
istočna trifora
(u timpanonu lav i
vasilisk)

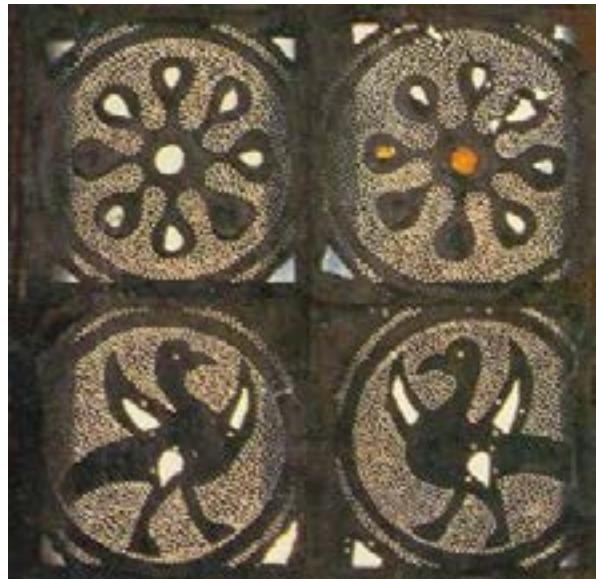

Studenica, Bogorodičina crkva, posle 1183,
istočna trifora (u timpanonu lav i vasilisk)

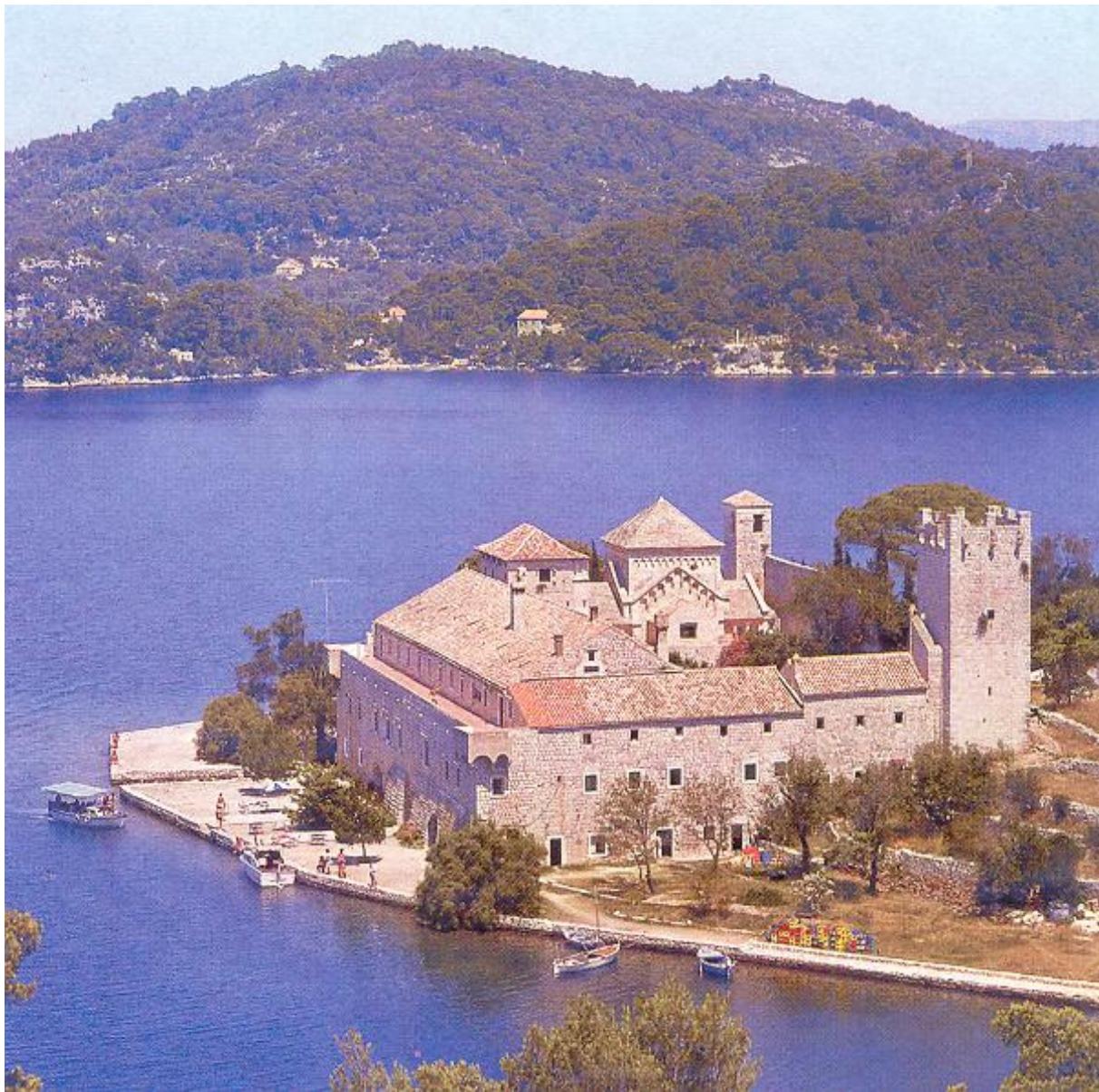
Studenica, Bogorodičina crkva, posle 1183, konzole

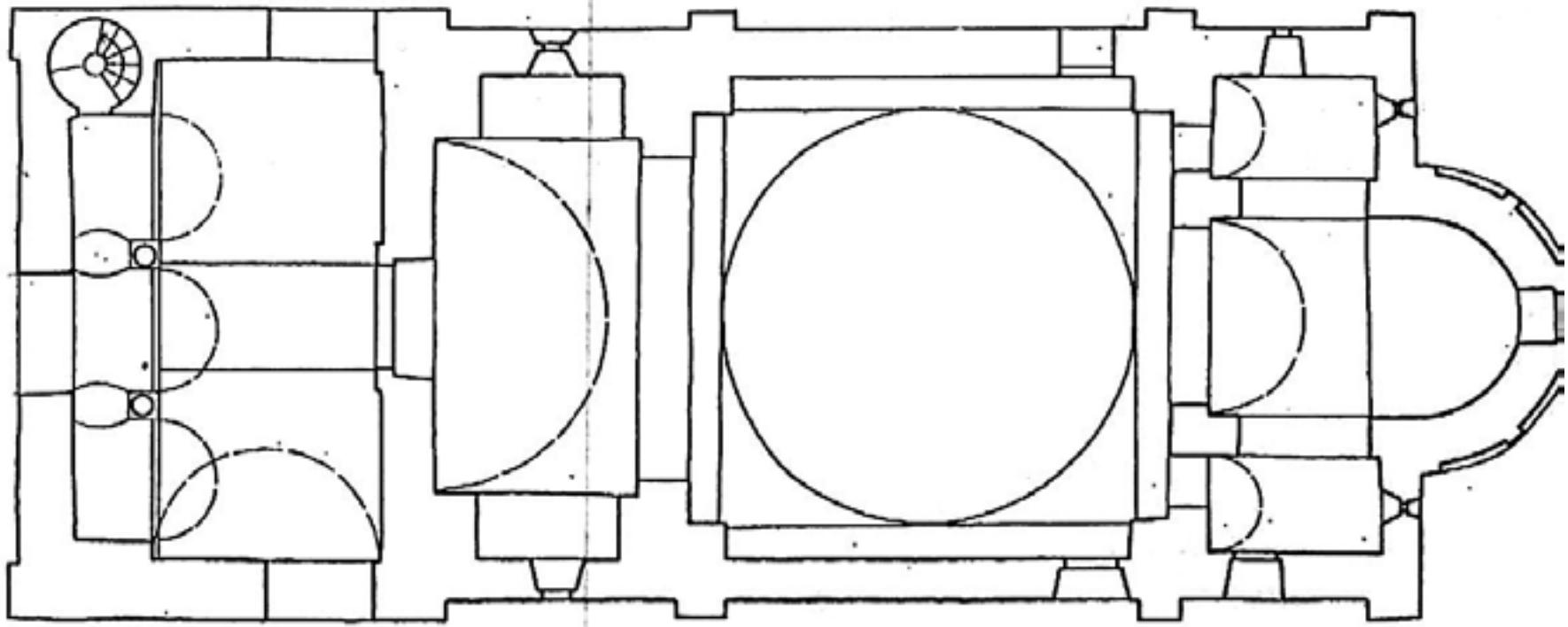
Studenica,
Bogorodičina crkva,
posle 1183,
tranzena

Mljet, benediktinski samostan Sv. Marije,
kraj XII ili početak XIII veka

Mljet, benediktinski samostan Sv. Marije

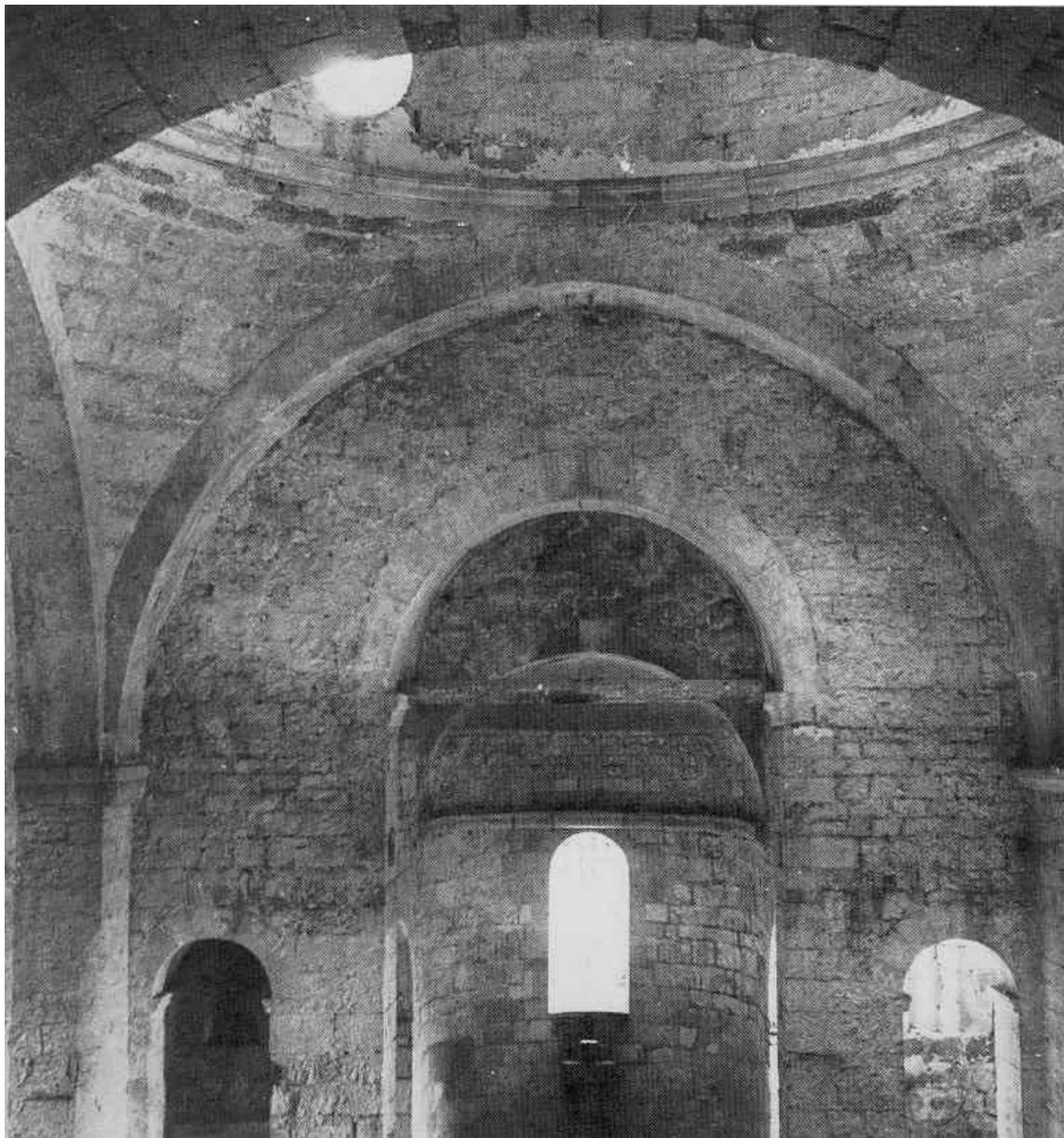
Mljet, benediktinska crkva Sv. Marije, osnova

Mljet, benediktinska crkva Sv. Marije

Mljet,
benediktinska
crkva Sv.
Marije

Mljet, benediktinska crkva Sv. Marije

Hilandar, Vavedenje Bogorodice

Nakon odlaska s prestola (1196) Nemanja je, sledeći primer svog najmlađeg sina Rastka, monaha Save, odlučio da se zamonaši

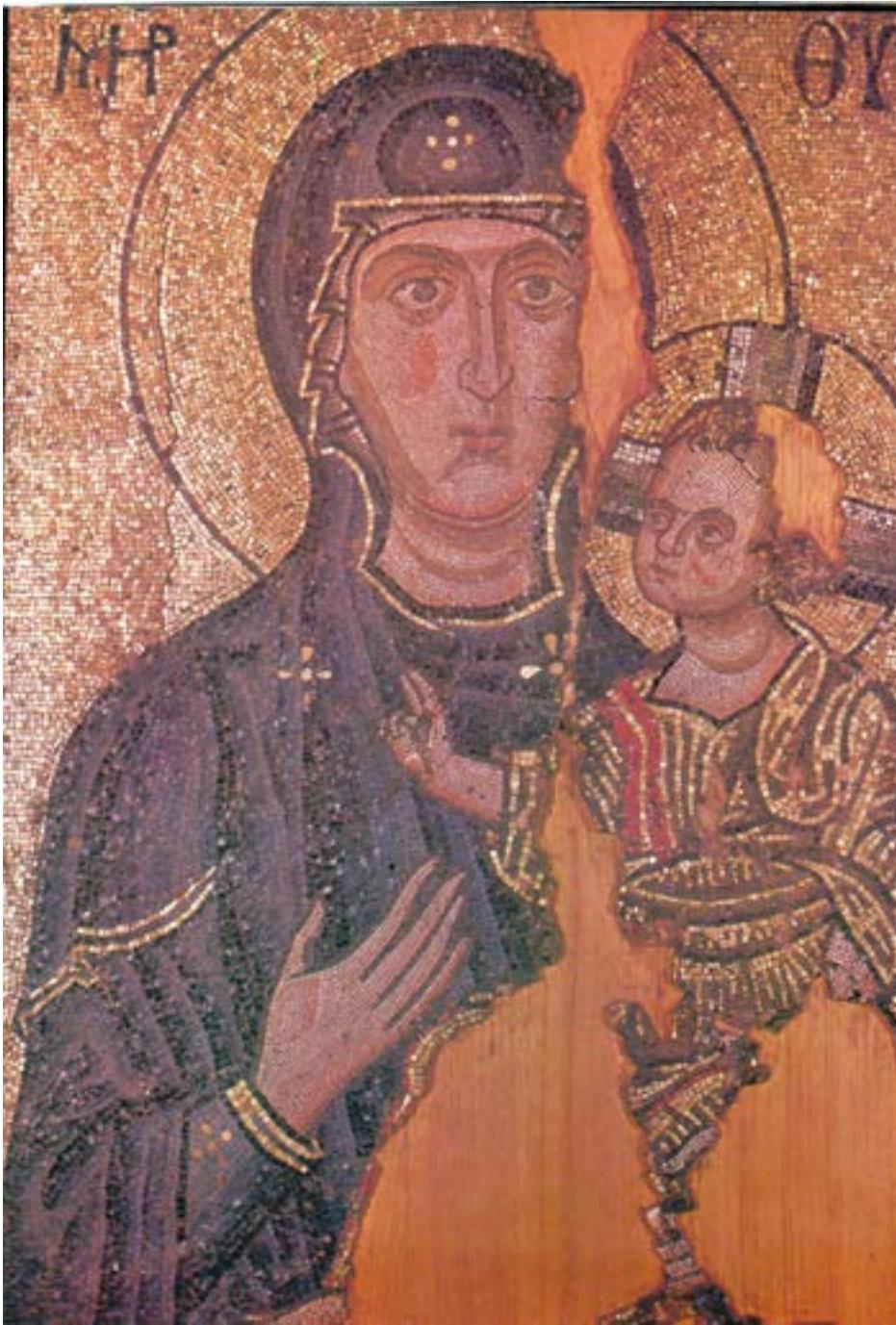
Kao monah dobio je ime Simeon i poživeo neko vreme u Studenici

Iz Studenice otišao je na Svetu Goru da se sretne sa Savom koji je bio podvižnik u manastiru Vatopedu

Na Svetoj Gori podigli su i živopisali nekoliko hramova, paraklisa i trpezarija

Uz dozvolu vizantijskog cara (Aleksija III Anđela tasta Stefana Nemanjića) i materijalnu pomoć velikog župana Stefana Nemanjića, obnovili su stari zapusteli manastir Hilandar koji je osvećen 1198.

Tu je Simeon 13. februara 1199. umro i bio sahranjen

Hilandar,
ikona Bogorodice,
mozaik,
verovatno
carigradski ili
solunski rad s
kraja XII veka

Previranja u državi na razmeđi XII i XIII veka

Na saboru u Rasu, kada je napuštao presto (1196), Stefan Nemanja je za svog naslednika na prestolu odredio drugorođenog sina Stefana (zeta cara Aleksija III Anđela)

Stefan i najstariji Vukan, svaki u svom delu države nasleđene od oca, vladali su naporedo i samostalno, svaki je za sebe tražio kraljevsku krunu od pape iz Rima

Nakon Nemanjine smrti (1199) započela je borba njegovih sinova
Postala je otvorena kada je Stefan 1201. oterao svoju ženu vizantijsku princezu Evdokiju, a Vukan je sa svim počastima primio
Već sledeće godine (1202) Vukan je otvoreno krenuo na brata, proterao ga i zagospodario Srbijom

U aprilu 1204. krstaši su zauzeli Carigrad, a krajem 1204. ili početkom 1205. braća su postigla sporazum da bude obnovljeno pređašnje stanje koje je uspostavio Nemanja

Stefan se oženio Anom, unukom dužda osvajača Carigrada Enrika Dandola
Stefan i Vukan zamolili su Savu da u Srbiju donese očeve moštvi koje su dočekali i u svečanoj povorci dopratili u Studenicu

Studenica, Bogorodičina crkva, slikarstvo

Sava preneo mošti sv. Simeona Nemanje iz Hilandara u Studenicu 9. februara verovatno 1207.

U prstenu kupole sačuvan fresko-natpis koji svedoči da je crkva živopisana 1208/9. i da su o oslikavanju brinuli Nemanjini sinovi veliki župan Stefan, veliki knez Vukan i arhimandrit Sava

Ispod natpisa, sitnim slovima, potpisao se grčki slikar, ali se njegovo ime nije sačuvalo

Ovo slikarstvo označava početak novog, monumentalnog stilskog izraza

Slikari svode scene na neophodne učesnike, ali se stilski udaljavaju od komninskog linearizma

Slikarstvo je prilično stradalo i 1568. delimično preslikano

Studenica, Bogorodičina crkva, slikarstvo, osnove programa

Program slika može se delimično rekonstruisati

U oltaru, potkupolnom prostoru i na zidovima naosa nalaze se uobičajene teme

Izuzetak čine scene koje se nalaze na neuobičajenim mestima- Uspenje na severnom zidu potkupolnog prostora i Raspeće na zapadnom zidu

Posebno su u donjoj zoni istaknuti svetitelji zaštitnici Nemanje i njegovih sinova- sv. Nikola, sv. Stefan uz oltar, potom sv. Sava Osvećeni, sv. Jovan Preteča, sv. Varlaam i Joasaf i Bogorodica Studenička

U najvišim delovima apside i trijumfalnog luka pozadina je izvedena zlatnim listićima, dok je u ostalim delovima hrama plava

Natpisi su, po prvi put, ispisi na srpskoslovenskom

U priprati se nalazi slikarstvo obnovljeno u XVI veku

Na glavnoj ulaznoj manastirskoj kuli, zapadno od crkve, pronađeni su fragmenti portreta ktitora slikarstva (velikog župana Stefana i velikog kneza Vukana)

+ СЕН·ПРѢСТЫХРАМЬ·ПРѢЧНСТНЕВЛАДЫЧНИСИАШЕБЦЕ·
СЪЗДАНЬБЫСТЬВЕЛЕСЛАВНЫМЬГДНОМЬВСЕСРЬ
БЪСКИНЕЗЕМЛЯ·ВЕЛИНЬЖОУ ПАНОМЬ·НСЬВАТОУЦРА
ГРЬУСЬКАГОКУРДЛКЬСЕ·СТѢФАНОМЬ·НСИАНСЮ·ПРНСМЬ
ШОУМОУЖЕАНЬГЕЛЬСКИОБРАЗЬ·СИМЕОНОУМЬННХОУ
СЪВРЬШН СЕНПОПИСАТРОУДОМЬ·ВЕЛЕСЛАВЬ
НОГЬГДНЯ·ВЪСЕСРЬБЪСКИНЕЗЕМЛЯ·ВЕЛИНГАЖОУПА
НАНСЕКАСТОКРДТОРЯ СТѢФАНА·НБРАТАМОУ
ВЕЛИНГАКНСЗАВЛКАНА·ВЪЛБТО·2УЗІ·ННЬДНКТА·ВІ·
НМЕНЕРАБОТАВШАГОПОМЕНТЬСАВУГРѢШНЯБ

Studenica, Bogorodičina crkva,
ktitorski natpis isписан у куполи, 1208/9.

Studenica,
Bogorodičina crkva,
jugozapadni ugao
hrama
1568.
(kopija freske iz
1208/9?)
ktitorski portret
svetog Simeona
Nemanje

Studenica,
Bogorodičina crkva,
slikarstvo,
1208/9,
pandantifi

Studenica, Bogorodičina crkva, slikarstvo, 1208/9, oltar
(zlatna pozadina)

Studenica, Bogorodičina crkva, slikarstvo, 1208/9, oltar
(zlatna pozadina)

Studenica,
Bogorodičina
crkva,
slikarstvo,
1208/9,
istočni deo crkve

Studenica,
Bogorodičina
crkva,
slikarstvo,
1208/9,
zapadni zid

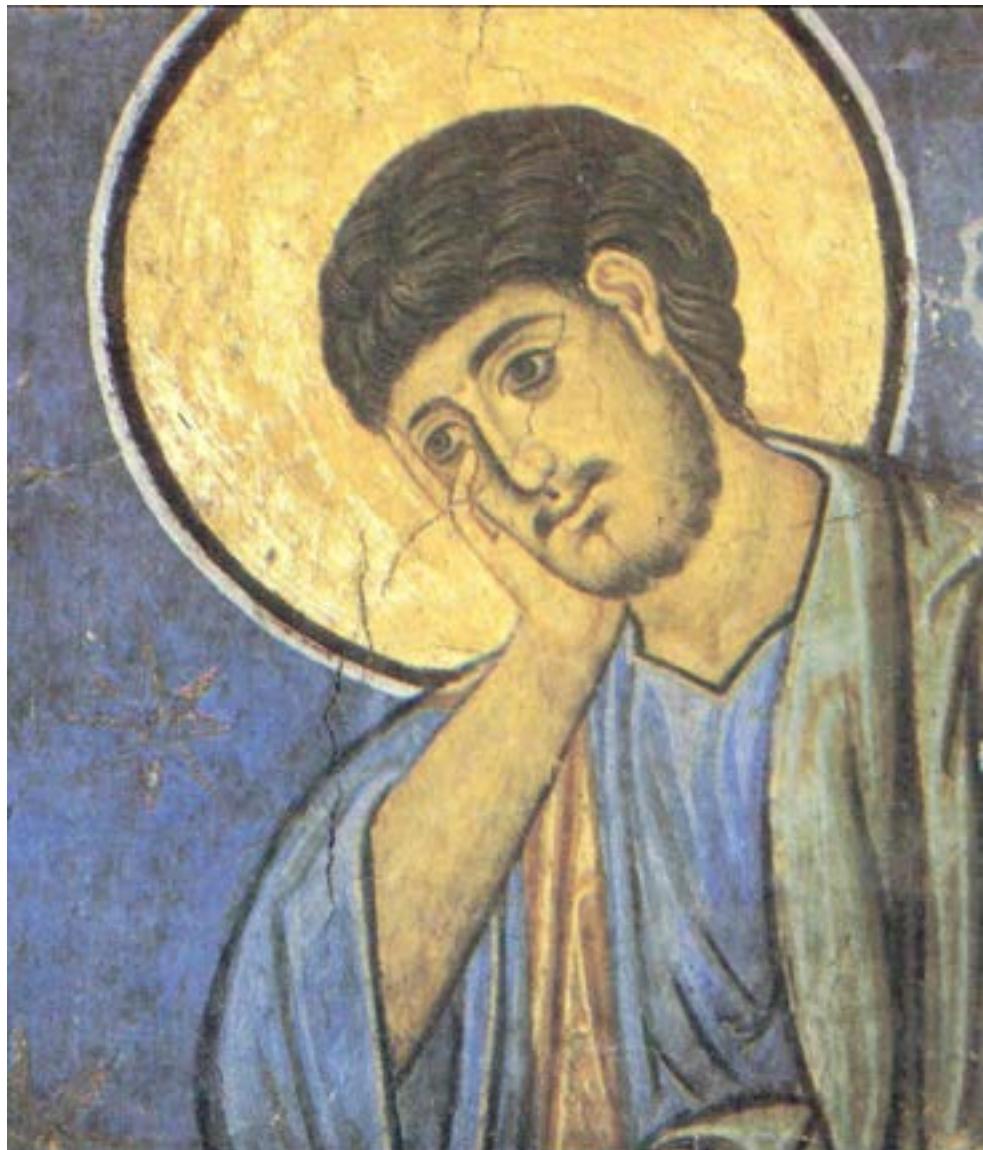
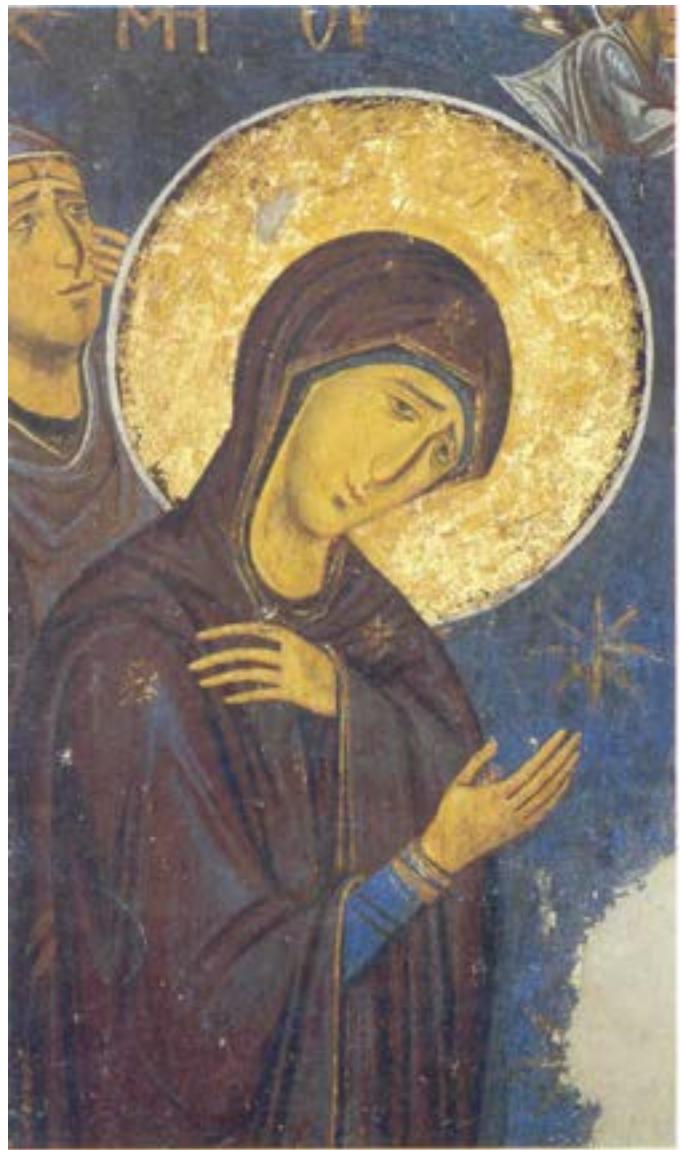

Studenica,
Bogorodičina
crkva,
slikarstvo,
1208/9,
Raspeće

Studenica,
Bogorodičina crkva,
slikarstvo,
1208/9,
Raspeće,
Hristos

Studenica, Bogorodičina crkva, slikarstvo, 1208/9, Raspeće,
Bogorodica i sv. Jovan

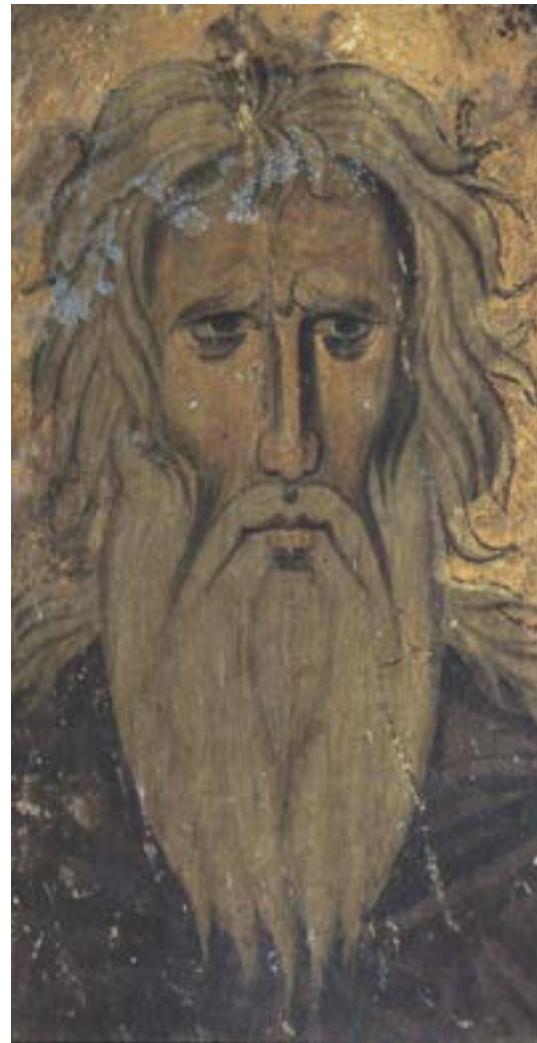
Studenica, Bogorodičina crkva, slikarstvo, 1208/9,
sv. Stefan Prvomučenik i sv. Sava Osvećeni

Studenica,
Bogorodičina crkva,
slikarstvo,
1208/9,
Bogorodica
Studenička

Studenica,
Bogorodičina
crkva,
slikarstvo,
1208/9,
sv. Jovan
Preteča

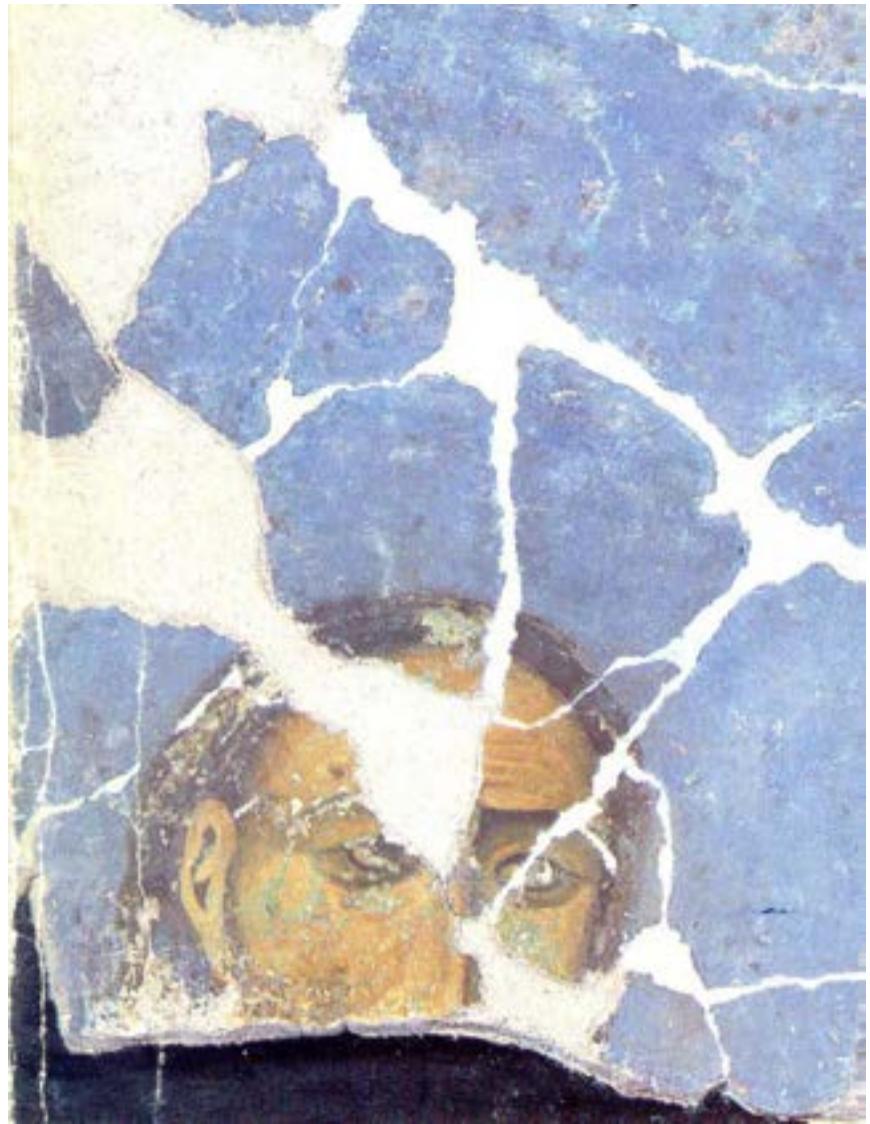
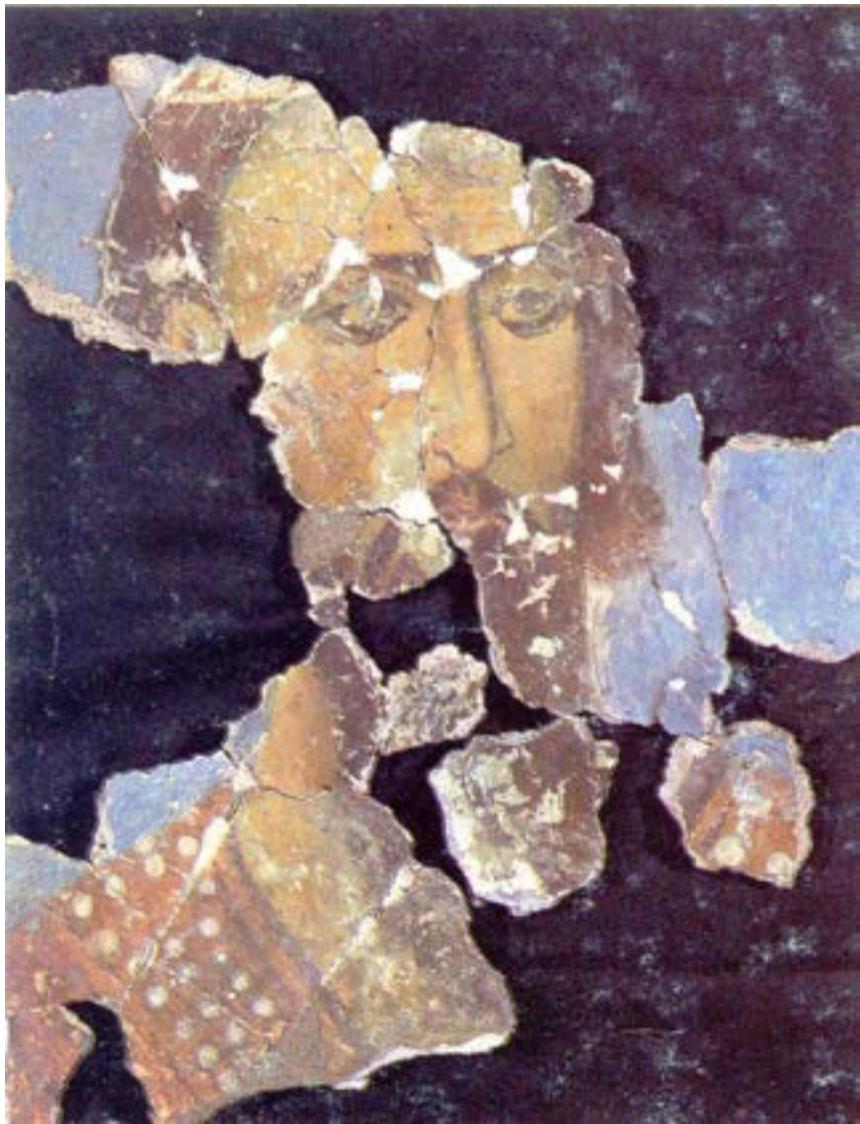

Studenica, Bogorodičina crkva,
slikarstvo, 1208/9,
sv. Joasaf i sv. Varlaam

Studenica,
zapadna kula,
zapadna strana

Studenica, zapadna kula, zapadna stana, slikarstvo, 1208/9,
fragmenti ktitorskih portreta
veliki župan Stefan i veliki knez Vukan

Illuminirani rukopisi

Dva primera:

- Miroslavljevo jevanđelje (Beograd)

Rađeno za Miroslava, brata Stefana Nemanje, ispisao dijak Grigorije,
ukrašeno zastavicama i inicijalima rađenim prema zapadnjačkim
uzorima

poslednja četvrtina XII veka

- Vukanovo jevanđelje (Sankt Peterburg)

Ispisao monah Simeon kod Rasa u doba kada je buknuo sukob između
Stefana i Vukana, pisar izbrisao prvobitnu posvetu, ukrašeno
skromnijim inicijalima bez zlata i dvema minijaturama na celoj strani
vreme između 1200. i 1202.

Miroslavljevo jevanđelje, zastavica, jevangelisti
Rađeno za Miroslava, brata Stefana Nemanje,
ispisao dijak Grigorije,
ukrašeno zastavicama i inicijalima
rađenim prema zapadnjačkim uzorima
poslednja četvrtina XII veka

Miroslavljevo jevanđelje, jevanđelist Luka

Miroslavljevo jevanđelje, inicijal i Hristos

Miroslavljevo jevanđelje, sv. Jovan Krstitelj

Vukanovo jevanđelje, Jevanđelist Jovan

Ispisao monah Simeon
kod Rasa u doba kada
je buknuo sukob
između Stefana i
Vukana, pisar izbrisao
prvobitnu posvetu,
ukrašeno skromnijim
inicijalima bez zlata i
dvema minijaturama
na celoj strani
vreme između 1200. i
1202.

Vukanovo
jevanđelje,
Hristos Emanuil

Vukanovo jevanđelje, inicijali